

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et specialbibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen Danske Slægtsforskere:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Drejer det sig om værker, som er omfattet af ophavsret, skal du være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig brug.

AARBOG

FOR HISTORISK SÆMFELEDE
FOR SORØ AMT

1936.

† Kommission hos Svegårds Boghandel,

Sorø.

AARBOG

FOR

HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

XXIV

1936

Redaktionsudvalget:

Lektor *H. J. Helms*, Herlufsholm.

Cand. mag. *Gunnar Knudsen*, Stednavneudvalget.

Sognepræst *P. Severinsen*, Bringstrup.

Henvendelse i Redaktionssager sker til Sognepræst *P. Severinsen*, Bringstrup pr. Ringsted.

FOLKELIV OG FOLKETRO FOR 100 AAR SIDEN

(TRÆK FRA MIDT- OG ØSTSJÆLLAND,
ISÆR HASLEVEGNE)

Af

J. Heltoft. *)

I den gamle Landsby var Bygningerne af Bindingsværk. Imellem Stolperne var snoet et Net af Pilevaand, klinet med Ler baade udvendig og indvendig.

I Løbet af Vinteren faldt en Del af Kliningen af, idet den blev opløst af Regn og Frost. Nogle Steder beklædte man Ydermuren med Langhalm, slaaet paa med Rafter. Mellem Over- og Undermur var desuden fastgjort et Regnbræt, der skulde beskytte Undermuren mod Regnen. Tagskægget, der gik langt ud, tog af for Overmuren.

De fleste Steder hørte det dog med til Foraarsarbejdet at faa Gaarden klinet. Nogle Læs Ler blev kørt hjem og lagt i en Dynge, som blev overhældt med Vand og æltet af Hestene. Derefter begyndte

---

*) Meddelelserne stammer fra to ældre Folk i Haslev. Den ene er født i Haslev 1856, den anden paa Præstøegnen 1861. De har begge en god Hukommelse og kan huske, hvad deres Forældre har fortalt.

J. H.

man at kline med Haanden. Nogle Steder var det Kvindernes Arbejde. Naar det paaklignede Ler var tørt, slog det Revner, hvorfor man børstede det over med en Blanding af Ler og Vand, „Svomning“, som det kaldtes. Naar man var færdig med at „svomme“ og Muren var tør, blev den kalket.

Stuehuset var smalt og deltes i Dagligstuen og Øverstestuen.

Modsat de smaa tilspigrede Vinduer i Dagligstuen stod Himmelsengene. Herover var der en Træramme, et Karnis, hvorpaa det blaaternede Lærredsomhæng med Kappe var fastgjort. Ved Hovedenderne laa to svulmende Puder med smuk Syning. De var kun til Pynt og blev lagt til Side hver Aften.

Bordet var af Egetræ og hvilede paa en solid Fod. Den sammenholdtes af et Bræt, der brugtes som Skammel og til at skærpe Brødkniven paa.

Bænkene var fastgjorte til Væggen og indeholdt Reder til Høns og Gæs. Man lukkede for dem med Skydedøre, hvori der dog var Huller. Det kunde ske, at Gæssene herigennem stak Hovederne ud og bed Folk i Benene, mens de sad og spiste.

Naar Hønen skulde ind for at lægge Æg, „goggede“ den ved Døren. Maaske fløj den op paa Regnbrættet og kiggede ind. Gaasen gjorde sig bemærket ved at banke paa Døren med Næbbet.

Rugningen foregik ogsaa i disse Reder. Imens skejede de andre ud og lagde Æg baade i Hø og Hakkelse. Sommetider kom de med en hel Flok Unger.

Hvor der var Børn fandtes som Regel en Slagbænk. Om Aftenen blev den trukket ud, to eller tre blev anbragt ved Siden af hinanden og — om nødvendigt — et Hold til i den anden Ende.

Gulvet var af stampet Ler, hvori der paa de mest udsatte Steder blev ret store Fordybninger, f. Eks. langs den af Bordets Langsider, som vendte ind mod Stuens Midte. Her stod nemlig Kvinderne under Maaltiderne. De havde ofte Ærinde mellem Køkken og Spisebord, og man fandt det derfor upraktisk, at de spiste siddende.

Umiddelbart inden for Dørtræet blev der ogsaa et Hul, for alle maatte ved Indtrædelsen i Stuen sætte Foden der. Mange tog sig dog ikke i Agt for dette Hul, og Følgen var, at de „faldt med Døren ind i Huset“.

Lergulvet blev nogle Steder afløst af Stengulv, lavet af brændte Sten. Dette saa vel som Bræddegulvet i Øverstestuen blev strøet med Rødsand. Til Fester og Helligdage brugte man dog Strandsand, som man strøede særlig smukt.

De lange Vinteraftener kartede og spandt man ved det sparsomme Lys, som hjemmestøbte Tællelys kunde give. Først paa Vinteren spandt man Hør og Blaar, for Garnet skulde, naar det var kogt, hænges ud i Frost, inden det blev vundet og sendt til Væveren. Lærredet skulde være færdigt, til det nye Græs i April kom frem. Det skulde nemlig „græsbleges“. Flere Gange om Dagen blev det vandet, og om Natten blev det lagt i Blød. Sol og Vind tog godt paa det, og til sidst var det skært og hvidt.

Dog blev ikke alt det grove bleget. Noget anvendtes til Lærredsbukser til Tjenestedrengen — en Del af hans Løn — noget blev til Kornsække, for Manden vilde have hele Sække at komme til Mølle med.

Det var Skik at lægge noget hen til Udstyr til Børnene. Det gav en Chance for at faa dem godt gift, naar „der var noget paa Kistebunden“.

En respektabel Husmoder sørgede ogsaa for, at Jordetøjet var i Orden: Et langt Lagen af fint Hør-lærred med Navn og Hulsøm og et langt Stykke Kroplinned, som naaede ud over Fødderne.

Naar der skulde spindes Uld til Vadmæl, Hvergarn eller Dynevaar, holdtes Kartegilde. Pigerne fra de andre Gaarde kom og kartede nogle Timer, hvorefter de blev trakterede. Man sluttede med Dans eller Leg i Øverstestuen.

Høsttiden var dog den festligste Arbejdstid Aaret rundt. Maskiner var ukendt, men Karlen svang sit Mejered. Maaske havde hans Kæreste foræret ham en Mejeslyng med hans Navn i smuk Syning. Med den faldt Leen særlig let i Skaar.

Det var smukt at se de unge Piger med Helgolænder, hvidt Forklæde og Bindeærmer kappes i Arbejdet, mens de hurtigt fulgte Høstkarlene, Husmænd og Tjenestekarle Skaar efter Skaar. Øjnedes i det fjerne „vor Mor“ og „Trofast“, steg Humøret, for de havde Vesperkost og Gammeltøl med.

Leerne blev skærpet med Strygespaan. Ofte hørtes Strygningen fra forskellige Marker og blev til en Melodi, som uløseligt knyttedes til Høstens Tid.

Kl. 9 eller 10 kom man hjem, og saa stod Bordet dækket med det bedste, Gaarden kunde fremskaffe. Der var Høstsild, saltet og røget Kød, Brød, Smør, Øl og Snaps. Mens Fuldmaanen lyste over Byen, gik Samtalen livligt ved de gode Borde rundt i Gaardene. Mændene fortalte om gamle Dage, om Oplevelser fra Krigene eller fra fjerne Egne af Landet, hvor de havde anden Sæd og Skik.

For Børnene og de unge var disse Aftener uforglemmelige: nye Udsyn aabnede sig for dem, mens

de lyttede. Fortællingerne blev vel frodigere og frodigere, efterhaanden som man nærmede sig Midnat, og man havde stukket en Del Snapse under Vesten.

Maaske der ogsaa lød Sang mellem de gamle Gaarde, mens Husmændene gik hjem, men næste Morgen Kl. 4 var de igen paa Pletten, ivrige efter at tage fat paany.

I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede havde man ikke Ur i hvert Hjem. Nogle havde Timeglas, andre klarede sig ligesom Sæterjenten med at se, hvor Solen stod: „Lige over den søndre Længe“ eller „gaaet om bag Naboens Gavl“. Om Aftenen tog man Mærke efter Karlsvognen.

Vejrudsigerne bedømte man ud fra Iagttagelser, som gennem Tiderne var fæstnet i rammende, billedlige Udtryk, f. Eks.:

„Ligner Himlen et nyklippet Faar, giver det Regn, ihvor det gaar“. — „Skiller Skyerne, saa der er saa meget blaat som til et Par Dragonbukser, vil det klare op“. — „Naar Dynerne svulmer, faar vi Storm, og naar Kørne brøler, bliver det Torden“. — „Naar Spurve basker i Vejstøvet, bliver det Regn, og det bliver Dagregn, hvis Hønsene vil være ude, mens det regner“.

Nogle Steder bedømte man Udsigterne til Regn efter, om bestemte Sten — paa Gaardsplads eller i Stald — var fugtige.

I Haslev var Urmageren første Meteorolog. Han havde engang været Møllersvend i Eskildstrup og dengang gjort gode Iagttagelser, som nu kom mange andre til gode.

Foraar og Efteraar skar han gennem Barken i Ask og Eg for at mærke sig, om „Osen“, ☉: Saften,

var der. Herudfra spaaede han om Udsigterne for en vaad Sommer eller en streng Vinter.

Forskellig Overtro holdt sig længe.

St. Hansaften satte man St. Hansurter op under en Bjælke for dem, som særlig havde Ens Interesse. Ikke mindst de unge tænkte man paa. Bøjede Urterne sig sammen, fik de hinanden. Voksede de til hver sin Side, blev det ikke til noget. Men visnede de, betød det Døden.

I Daabskjoler anbragte man ofte en indvendig Lomme ved Brystet. Til Daabsforberedelserne hørte ogsaa at anbringe en lille Terning Brød og en Skilling i denne Lomme, og man mente paa den Maade at have sikret Barnets timelige Fremtid.

Nytaarsnyet maatte man ikke se gennem en Rude, men saa man det ude med Haanden fattet om en Skilling og en Salmebog, mens man gumlede paa noget, vilde Aaret blive godt.

Engelsk Syge kaldte man Skæver, og Behandlingen var følgende: Tre Torsdagaftener paa Rad, den første ved Nymaane, blev Barnet stillet nøgen ind under en Hyld, og her blev der drysset Kirkegaardsjord paa Barnets Hoved.

Iøvrigt søgte man de kloge for alle mulige Skrøbeligheder. Det var oftest Koner, som drev denne Næringsvej. De mumlede noget, hvorefter de slog Knuder paa Bændel eller Traad, som derefter skulde bæres og slides op paa det syge Sted. Knuderne maatte endelig ikke løses. Oprindelsen til denne Fremgangsmaade maa søges i, at man troede, man kunde binde Ondet.

St. Hans-Aften indsamledes, lige før Duggen faldt,

„fordelende Urter“: Krusemynte, Salvie, Balsam, Ambra og Lavendler. Disse blev tørret til Krydderposer, som man lagde paa for „Værk“.

Pericon blev sat paa Brændevin til Mavebitter. Følte man sig utilpas af Feber eller lignende, blandede man ofte Snapsen halvt med Peber. Denne krasse Blanding frembragte en behagelig Varme i Kroppen og var i Stand til straks at fordrive „den begyndende Syge“.

Man lavede selv Plaster. Mod „Hold“ brugte man Sennepsplaster, til Bylder og buldne Fingre en Blanding af Hjortetalg, Svinefedt, Kamfer og tyk Terpentin, som blev kogt i en Lergrøde.

Mod Brandsaar brugte man Saften af en tykbladet Vinduesplante, Semperfi (Agave), eller ogsaa Blæk, som indeholdt visse Plantesafter.

Kun faa af de gamle kendte deres Fødselsdag. De var født, „da Skoven sprang ud“, „lige til Høst“, „da vi saaede Rug“, „da Vinteren tog rigtig fat“ el. lign.

Kun sjældent fik man Brug for en „Døbeseddel“. Denne udviste ikke Fødselsdagen, men man kunde regne med at være født ganske faa Dage før Daabsdagen, idet man var meget omhyggelig med at faa den lille Verdensborger døbt snarest muligt. Daaben foregik ofte i Hjemmet. *)

---

*) Daab skulde efter Loven foregaa i Kirken, men i Hertugdømmerne ansaas Hjemmedaab efter den holstenske Adels Eksempel for noget fint, som man mod Betaling kunde faa Tilladelse til ved et Kongebrev. Denne Tilladelse gjorde Struensee almindelig i hele Riget 1771, og saa blev Kirke-daab anset for „tarvelig“. 1828 genindførtes Kirkedaab.

Faa Dage efter Barselen kom Nabokonerne i Besøg for at se den lille. De sagde, at de skulde til „Kvindestue“.

Moderen gik ingen Steder, før hun havde holdt sin Kirkegang. En ældre kvindelig Slægtning ledsagede hende. De ventede i Vaabenhuset, til der blev begyndt paa den første Salme. Saa kom Præsten og „ledte hende ind“, d. v. s.: Han holdt en Tale om, hvad der er betroet Forældre i et lille Barn og gav hende Kirkens Velsignelse. Han paalagde hende selv at leve i Daabens Pagt og ved et godt Eksempel i Hjemmet give Barnet en kristelig Opdragelse. — Derefter gik Kirkegangskonen ind, og hun lagde da altid en Mønt i Blokken, som var en ret høj, firkantet Kasse med Jernbaand og Hængelaas.

I Tiden mellem 1800 og 1850 fjernedes Fødselsdag og Daabsdag mere og mere fra hinanden, saa at Daaben i Almindelighed blev udført i Menigheden 1—3 Maaneder efter, at Barnet var født.

Man brugte ved den Lejlighed „Christentøj“ til den lille. Det var en langagtig, vatteret, aaben Pose, hvis underste Del var længere end dens øverste, som dannede en Hovedpude. Det hele var betrukket med et Stof, hvis Finhed som Regel stod i Forhold til Ejerens Velstand. Kristentøjet laantes ud.

Efter Daaben var der Gilde i Hjemmet, og Festmaaltidet bestod af Grød og Fisk.

Førend Ris kom i Brug anvendtes Bankebyg. Det var afskallede, hele Bygkerner, som lang Tid inden havde staaet i Blød. Fisken var Klipfisk eller Bergfisk, som i flere Dage havde staaet i Blød i Lud, d. v. s. et Udtræk af Bøgeaske i Vand.

Naboer og Venner havde om Morgenens sendt

Mælk og Smør til Hjælp til Maaltidet, og selv kom de med en Specie el. lign. til Barnet. Man sagde, det fik „en Skilling paa Vuggen“.

Gudmoderen indtog Hæderspladsen for Bordenden.

Efter Maaltidet var der Musik og Dans. Faderen traadte den første Dans med Gudmoderen, og imens holdt hun Barnet i Favnen. Endnu ca. 1880 brugtes denne Skik i Nielstrup ved Haslev, mens den var faldet bort i selve Haslev.

Et Bryllup blev fejret i 3 Dage. Man kørte til Kirke i stive, grønmaalede Vogne, som havde Age-stole med halvrunde Træbunde og to Rækker Træbaand omkring.

En Generation længere fremme indskrænkedes Brylluppet til een Dag. Det lange Brudedefølge var i Fjedervogne. Hestene var fede og velholdte og med pænt Seletøj. Musikken spillede, naar de drog af Gaarde, og naar de vendte tilbage. Brudeparret, som var i den forreste Vogn baade hen og hjem, skyndte sig ind for at tage mod Lykønskninger og Gaver. Som Regel gav man Penge, der forsvandt i Brudelommens Dyb. Man sagde, at en Brudelomme og en Tyvelomme var af samme Snit.

Bruden, som ellers altid havde sit Haar skjult i Hue, skulde paa denne Dag have det flettet og fik paasat et „Nakkestykke“, der bestod af et Sølvsmykke og Silkebaand.

Der var altid Dans, og naar det lakkede ad Midnat, dannede de unge Piger Kæde med Bruden imellem sig og løb omkring med hende — ofte ogsaa i Udhusene. Naar de kom ind, dansede hun en Dans og var saa ude af Pigernes Lag. Nu tog Konerne hende og førte hende rundt i Kæde. Men Kl. 12

skulde Brudgommen tage Nakkestykket, give hende Konehuen paa og derefter danse med hende.

Saa dansede Lene af Pigernes Lag,
hun dansede som Kone under Ungersvendens Tag.

— — —

Naar et Menneske var død og klædt i Jordetøj, lagde man en Dør paa et Par Stole i Øverstestuen og bredte Langhalm, som omhyggeligt var gemt fra sidste Dødsfald, ud derpaa. Her laa den døde „paa Straa“ til Kisten var færdig. Havde man ikke Plads inde i Huset, blev Liget sat ud i Loen, idet man her skilte et Rum fra med et Lagen, hvorpaa der var heftet Buksbomkviste.

Jordefærdshøjtideligheden begyndte i Hjemmet, hvor Degnen ved den aabne Kiste ofte oplæste vedkommendes Testamente, som var en Beretning om hans Liv og Levned.

Degnene skaffede sig ofte en Ekstraindtægt ved at forfatte Testamenter og Ligvers.

Der blev ringet, mens man var undervejs til Kirke, og talt enten i Kirken eller ved Graven.

Kransene var oftest lavet af Buksbom og Papirossetter. Flottede man sig, købte man et Vers til 8 Skilling. Det var trykt paa Karton og kantet med grønne Papirsblade.

Ved fattiges Begravelse bortfaldt Klokkeringningen, hvis de efterladte ikke kunde betale 4 Mark, eller hvis de ikke kunde faa Slægt eller Venner til at besørge den.

Til den omfattende Institution, som nu benævnes „Socialkontoret“, var der kun svage Kim.

De fattige havde faaet en Slags Ret til at hente

Brænde i Skovene, hvor der laa rigeligt af nedblæste Grene. Disse samledes i Bundter, som man kaldte „Byrer“ — 3: Byrder. De havde Form som et stort X. Man bandt Grenene sammen i Vinklen og bar „Byren“ hjem paa Ryggen.

Løvrigt skaffede de sig det nødvendige ved at tigge. Om Morgenen fik de Mælk ved Stalddøren, i Frugthøstens Tid fik de Frugt og i Faareklipningstiden Uld. Ved Festligheder i Gaardene indfandt de sig i Køkkenet og fik efter Festmaaltidet et ordentlig Livfuld Gildesmad.

I Grundloven af 1849 staar der i § 84, at enhver, der ikke kan forsørge sig selv, er berettiget til at faa Hjælp af det offentlige.

Mange Sogneraad valgte en Fattigforstander, som forestod Uddelingen til de fattige. Indtil ca. 1900 foregik dette i Haslev paa den Maade, at Fattigforstanderen hver Lørdag skrev „Sedler“ paa Rugbrød og Fedt til trængende. Den daværende Fattigforstander, Gaardejer Jens Nielsen, fik da indført, at der i Stedet blev uddelt et Pengebeløb.

Overtro med Kilde i Hedenskabet holdt sig til op mod vore Dage. Man troede paa Nisser og Troldtøj saavel som paa Varulve og Helhesten paa de tre Ben. Spøgelseshistorier blev fortalt, saa Haarene rejste sig. Man „tog Varsler“ af mangfoldige Ting. Sad Skaden paa Tagryggen og „skrækkede“, kom der fremmede; men tudede Hunden, blev der Dødsfald i Familien. Drømte man om Ildebrand, blev der Bryllup. Hvis man hikkede, blev der talt om en; men man fik det til at holde op, hvis man gættede, hvem det var, der omtalte en. Naar det sang for Ørene, blev man ogsaa omtalt, og det var gode Ord,

der blev sagt, hvis det var for det venstre Øre, det sang. Hvis det kløede i venstre Haand, fik man Penge, men hvis det var i højre, kom man af med mange.

Maaske havde en eller anden Gammelmor opdaget, at der ventedes en Arving i Familien. Hun begrundede da som Regel sin Viden med, at den unge Kone første Gang i Aaret havde set Storken flyvende. Saa man den spankende i Enge, blev man rask og let til Fods.

Man levede sit Liv i Guds frygt. Hver Søndag skulde der to eller tre fra hver Gaard i Kirke, hvor man jo ogsaa havde sin bestemte Stol, der ikke maatte være tom. Ingen tvivlede, og man gjorde sin Gerning under Korsets Tegn.

Naar Dejgen var æltet og Brødet skulde slaas op, lavede Husmoderen et Kors i Dejgen og sagde: „Saa i Jesu Navn“.

I Surdejgen var der et Kors, ligeledes i Korn-dyngen paa Loftet og i Asken, som skulde bevare Emmerne fra Aften til Morgen.

Man gik til Alters to Gange om Aaret, og det faldt aldrig nogen ind, at det kunde være anderledes. Om Foraaret begyndte Altergangen Skærtorsdag, og den sluttede Søndagen før Pinse. Efteraarsaltergangen var fra Søndagen efter Konfirmationen til November. Den tjenende Ungdom gik til Alters før Skiftedag.

I Almindelighed ofrede man ikke den legemlige Hygiejne ret megen Tid og Opmærksomhed; men forud for Altergangen fik Krop, Haar, Skæg og Negle en grundig Omgang. Man nød slet intet, før man gik til Herrens Bord; men naar man kom hjem, ven-

tede som Regel et lidt festligt Middagsbord. Enligt stillede blev budt til Slægtninge eller Naboer, da man absolut intet skulde foretage sig den Dag.

— — —

Vor Tid bringer Fremskridt og Forandringer næsten daglig. Tempoet øges, og vi skal være med baade i den ene og den anden Organisation.

Under alt dette er det gamle ved at glemmes.

Men mere end nogensinde er det under disse Forhold nødvendigt at vedligeholde Forbindelsen med Fortiden. Ellers vil vort Folk blive rodløst, og det kan blive skæbnesvangert.

— Historisk Samfund har derfor en betydningsfuld Opgave netop i vore Dage.

LIDT OM SLAGELSE OG RINGSTED UNDER KARL GUSTAV KRIGENE

AF

Aage Fasmer Blomberg.

Den 26. Februar 1658 afsluttedes i Roskilde den Krig med Sverige, som Danmark saa letsindigt havde styrtet sig ud i den foregaaende Sommer. $\frac{1}{3}$ af det gamle danske Rige blev ved den Lejlighed afstaaet til Sverige, et lemlæstet Danmark stod tilbage, hvis Fremtid maatte anses for meget mørk, hvad der ogsaa i høj Grad følte af de danske Underhandlere, af hvilke den ene, Rigsraaden Joachim Gersdorff, hviskede, medens han skrev: „Gid jeg ikke kunde skrive“.

Fredstraktaten gav bl. a. Karl X Gustav Ret til at lade sin Hær blive staaende i Danmark og der nyde fuld Forplejning hele Foraaret, lige til den 2. Maj. I Løbet af Foraaret forhandlede der om et Forbund mellem de nordiske Riger og om uklare Punkter i Fredstraktaten, og under disse Forhandlinger fæstnede det Indtryk sig hos Karl X Gustav, at Danmark søgte at vinde Tid for at alliere sig med hans øvrige Fjender, Brandenburg og Polen, og bittert fortrød han, at han havde ladet det slippe saa billigt; han tumlede med Planer om en ny Krig med Danmark, og trods Traktatens Bestemmelser lod han

en Del af sine Tropper blive liggende i Danmark efter den 2. Maj. Ganske vist gav han den 23. April 1658 Wrangel¹⁾ Ordre til at føre de svenske Tropper fra Sjælland til Fyn, men Wrangel maatte hverken rømme denne Ø eller den erobrede Fæstning Frederiksodde²⁾, det senere Fredericia.

Den 6. Juni 1658 rejste Karl X Gustav fra Göteborg til Flensborg, og i denne By holdt han 3 Uger senere en Række Møder, hvor han med sine Generaler og de tilstedeværende Rigsraader drøftede en eventuel Krig med Danmark, og den 15. Juli blev Beslutningen om Krigen taget i Oldesloe i Holsten³⁾, 3 Dage senere fik Wrangel Ordre til at indskibe Rytteriet fra Kiel til Korsør og gaa lige mod København, medens Fodfolket skulde sættes over fra Fyn til Sjælland.

Den 6. August forlod Flaaden Kiel, de fleste om Bord ventede, at den skulde gaa mod Polen eller Brandenburg; stor blev Overraskelsen, da Flaaden sejlede ind i Store Bælt, og den 7. August saa de forbavsedede Borgere i Korsør Flaaden staa ind mod Byen.

En sørgelig Tid oprandt for de sjællandske Bønder og Borgere. Svenskerne brandskattede overalt og udskrev Bønderkarle til Hæren. Saaledes blev der allerede i September sendt 1600 sjællandske Bønderkarle til de svenske Østersøprovinser⁴⁾. Følgen heraf var da ogsaa, at Forbitrelsen mod Svenskerne bredte sig over hele Øen. Bekendt er de Smaakampe,

---

1) Sv. Rigsmarsk. og Rigsadmiral (1613–76).

2) D. R. H. IV p. 399 ff.

3) D. d. F. H. V p. 49.

4) D. d. F. H. V p. 57.

som sjællandske Bønder under Ledelse af Svend Poulsen Gønge havde med Svenskerne dels i de nordsjællandske Skove, dels i Skovene omkring Præstø. Var Bønderne haardt plagede, saa havde Borgerne det sandelig ikke bedre, de maatte underholde de svenske Tropper og stilledes over for det ene Krav efter det andet. Af alle Landets Købstæder var de sjællandske, der ogsaa sidst blev rømmet, uden Tvivl de mest medtagne. Roskilde, Køge og Helsingør betalte saaledes hver over 100,000 Rdl. til Svenskerne, Næstved 73,000 og Ringsted c. 27,000 Rdl.¹⁾ Hertil kommer saa, at Antallet af ødelagte Gaarde og Huse var fortvivlende stort, saaledes var i Slagelse ikke mindre end 115 Huse og Gaarde blevet ødelagt i Krigens Tid, i Skælskør var Antallet 70 og i Præstø c. 40, det gik især haardt ud over Byerne ved den alfare Vej, som f. Eks. Slagelse.

I Rigsarkivet findes en Pakke: Kongehuset, Ulrik Christian Gyldenløve 1645—1659, der tillige med Rigmarsken Anders Billes Arkiv er blevet afleveret fra Sverige i 1929. Paa det svenske Omslag staar der: „Danska Handlingar, de flesta rörende Generalen“²⁾, men sikkert har kun en meget ringe Del af Pakkens Indhold noget at gøre med Ulrik Christian Gyldenløve. Saaledes indeholder f. Eks. Pakkens Læg 3. en Række Breve fra forskellige til Karl X Gustav, et fra Præsten i Dalum ved Odense³⁾,

1) D. d. F. H. V p. 96.

2) Ulrik Christian Gyldenløve (1630—58), Chr. IV.'s Søn blev i 1657 fanget af Svenskerne i Odense, hvor han laa syg, udmærkede sig under Københavns Belejring, men døde under denne.

3) Aarbog for Odense og Assens Amter 1931.

et fra Jørgen Rosenkrantz paa Herlufsholm¹⁾, et tredje fra Præsterne i Roskilde Len, men det, der interesserer os i denne Forbindelse, er nogle Breve fra Borgmester og Raad i Ringsted og Slagelse. Der er ialt 4, skrevet inden for Tidsrummet Efteraaret 1658—September 1659, 2 er fra Slagelse og 2 fra Ringsted. Brevene eller Bønskrifterne fra Slagelse er skrevet paa Dansk, medens de fra Ringsted er skrevet paa Tysk.

Bønskrifterne giver et levende Billede af Borgernes Nød og Elendighed, begge Byer har lidt haardt, fordi de laa ved Hovedlandevej; den stadige Gennemmarsch af Hærafdelinger satte sig hver Gang Spor i Byen i Form af nye Byrder. For Landet som Helhed gælder det, at Befolkningen ved de store Landeveje led mest.

Disse Bønskrifter har sandsynligvis slet ikke haft noget med Ulrik Christian Gyldenløves Arkiv at gøre, men er senere i Tidernes Løb indlemmet deri.

Det første Brev fra Borgmester og Raad i Slagelse er dateret d. 31. August 1659 og gengives her i moderniseret Form.

Stormægtigste højbaarne Fyrste, allernaadigste Herre og Kongning. Slagelse fattige Borgere og Indvaanere forsaarsages allerunderdanigst at andrage for Eders kongl. Maystt. deres nødvendige Anliggende og store Besværinger, som de haver haft og haver, og det paa korteligst som følger:

I. Vilde vi underdanigst føre højbemeldte kongl. Maystt. til Gemyt og Eftertænkning, at denne By ligger paa Landstrøg (ved Landevej), och for faa Aar siden moxen Halvparten afbrændt, dog ligevel i alle Paabud og Udgifter takseres fuldkommen som tilforn. Lidet eller intet ansees store Indkvarteringer af stilleliggende og

1) Herlovianeren, Aug. og Dec. 1934.

uvisse. Og paa det kongl. Maystt. dog kan vide hvorudi det bestaar, er det i Penge efter følgende Specification forfattet.

II. Efter naadigst Paabud gav Slagelse Indvaanere i Brandskat Penge 2000 Rdl.

III. Straks paafulgte store stilleliggende Indkvartering med Oberst Schönleben og hans Stabspersoner, som her oprettede det danske Regiment, kostede Byen over 2800 „ og efter at Regimentet var oprettet, blev samme Oberst Byen kommanderet for Commandant, hvis Person med sit Følge og Heste, hvoraf en Del endnu her bestaar, haver kostet til Dato over 4790 „

IV. Efter Oberst Schönleben blev Byen kommanderet Kommissarii Gutzlöf, hvis Person, Følge og Heste haver kostet til Dato over 2630 „

V. Generalmajor Essen med sit Følge og Heste, som her en Tid lang var indkvarteret kostede Byen over 450 „

VI. Byen var belagt med en stor Hob kvæstede og syge Soldater, som haver kostet over 450 „

VII. Ordinansryttere, som dog havde deres assignerede Kvarter paa andre Steder, har kostet over 513 „

VIII. Durchzog baade kongl. Maystt.'s fremmede saa og grevelige Personer saavel og høje Officerer deres Fortæring, som Byen for en stor Del er udi nogle hundrede Rdl. Gæld, hvilke for Armod's Skyld ikke nu kan betales til den, som Fortæringen er sket hos.

IX. Efter Hr. Kammerpræsidentens skriftlige Ordre er paabuden her af Byen at forskaffe 555 Par Sko.

X. Til Korsørs Fortification er end efter bemeldte Hr. Kammerpræsidents skriftlige Ordre paalagt at huse og underholde 60 Mand, som koster ugentlig over 60 Rdl.

XI. Er end nok efter hans Ordre under skedtlig Tider forskaffet til Lejren¹⁾ store Kvantiteter Materialier og endnu nyligen mere foruden en stor Andel til Korsørs Fortification.

XII. Haver Commissarii Gutzlöf med Grev Waldechs Sekretær forevist os i Gaar 2 kgl. Befalinger her

¹⁾ Den svenske Lejr ved Brønshøj.

og af Skelskør straks at forskaffe i rede Penge 1000 Rdl. og derforuden skriftlig paabuden med egen Haand maanedlig her af Byen at contribuere 800 Rdl., som er umuligt at efterkomme eller bringe til Veje, hvilket er at betragte, idet en stor Deel maatte betale Brandskat med Kobber og andre var til Nicodemus Richter af Stralsund og blev eksekveret for en stor Deel deraf.

XIII. Ellers er ankommet en Sekretær fra Hr. Kammerpræsidenten med 2 Ryttere og er der at skulle affordre efter Ordre

400 Rdl.

XIV. Haver fattig Borgerskab og Indvaanere akkorderet med Commissarii Gutzlōf om 800 Tdr. Korn, efter Kornet er maalt, hvilket med al Underdanighed er næsten leveret, foruden 150 Tdr. Rug, som for hen er leveret, dog fordres der foruden 200 Tdr., ikke anseende den store Udlæg, skeet er med Proviant's Leverancer til dem hans Maystt. Skibsfolk og i andre adskillige Maader til Durchzeug af Krigsfolk continue.

XV. Besværges Byen over al Maade, som er tvært imod kongl. Maystt. naadigste Brev med Ægter og Rejser for alle Officerer og kgl. Betjente uden kgl. Pas, Besked og Ordre den meste Deel. Vi anseer hvad Tjeneste man maa gøre med Rejser til Korsør Proviant og Materialier fast daglig at didføre.

Begærende underdanigst eders kongl. Maystt. naadigst vil formilde den store maanedlige Pengekontribution. Og de 400 Rdl. Kammerpræsidenten forordner, maa efterlades, eftersom vi nylig 400 Rdl. til Graf Waldech haver udgivet. Det er os umuligt Penge at kunne tilvejebringe, formedelst al Næring er nederlagt og Byen saa meget er udarmet af de Maanedspenge kontinuerlig er udgivet fra første Obrist Schönleben, han fik Kvarter, som er ved 11 Maaneder. Slig kongl. Naade Gud Allermægtigste belønne vil, formoder herpaa naadig Svar.

Eders kongl. Maystt.

Underdanigst

Borgmester og Raad paa

Slagelse, d. 31.—8.—1659.

Byens Vegne.

Det naadige Svar, som man forventede i Slagelse, kom ikke saa hurtigt som ventet, den djærve Tone i Bønskriftet har maaske ikke helt behaget Karl X Gustav, nok er det, 3 Dage efter d. 2. September sender Borgmester og Raad et nyt Bønskrift af Sted af lignende Indhold som det tidligere, men Tonen er nu blevet mere ydmyg, mere indtrængende anmodes Kongen om Naade, der er ingen Pukken paa Aftaler, Bønskriftet beder om at maatte faa den maa-nedlige Kontribution af 300 Rdl. nedsat, som Kommissarius Gutzlöf har paabudt, samt blive fritaget for Kammerpræsidentens Krav om en Udbetaling paa 400 Rdl.

Hvad Resultatet af disse Bønskrifter blev, vides ikke, sandsynligvis har Byen intet opnaaet, og dog har Slagelse sikkert i allerhøjeste Grad været medtaget.

Ved Krigens Udbrud var Byens økonomiske Stilling ikke for god. Omkring St. Hans 1652 havde en mægtig Ildebrand hærget Byen. Ildens Opstaaen skyldtes en Pottemagerovn, og den bredte sig med rivende Fart, ialt brændte der 120 Huse og Gaarde¹⁾, mere end der blev ødelagt i hele Krigstiden, saa det er med god Grund, at Borgmester og Raad i det første Bønskrift henviser til den store Ildebrand. Regeringen blev da ogsaa nødsaget til at træde hjælpende til, den bevilgede Byen Skattefrihed i 3 Aar, men aabenbart har det ikke været tilstrækkeligt for den ulykkelige By, thi i September 1656 blev dens Skattefrihed yderligere forlænget i 3 Aar, men 3

---

¹⁾ Aarvog for Sorø Amt 1918 p. 108 f.

Maaneder senere forhøjedes de skattefri Aar til ikke mindre end 5 fra 1656 at regne¹⁾.

Følgelig har Byen langt fra været bragt paa Fode, da de svenske Tropper i August 1658 rykkede ind i Byen, men som det fremgaar af det første Bønskrift, tog Svenskerne intet Hensyn hertil ved Beregningen af Kontributioner og Brandskat.

Og efter Borgernes Opgivelse var det heller ikke Smaating, de maatte yde til den svenske Hær; nu kan man rolig gaa ud fra, at Borgmester og Raad helst maler alt graat i graat, men paa den anden Side har de sikkert af Frygt for en Undersøgelse ikke turdet overdrive alt for galt. Byen har da ogsaa ydet ialt 16,000 Rdl., en ganske anselig Sum, + Kontributioner af forskellig Art, men nye Krav om en maanedlig Kontribution af 800 Rdl. samt Kammerpræsidentens Krav om 400 Rdl. er faldet Borgmester og Raad for Brystet og har tvunget dem til at henvende sig til Kongen. Paastanden om, at det var umuligt for Byen at betale, begrundes med, at en Del af Borgerne har maattet betale Brandskatten med Kobber, medens andre har maattet laane.

At det virkelig har staaet slet til i Slagelse, bekræftes af et Brev fra den bekendte Præst i Slagelse, Peder Villadsen²⁾. Brevet er skrevet til Borgmesteren i Korsør, Casper Brandt³⁾, der aabenbart maa have staaet sig godt med Svenskerne, thi Peder Villadsen anmoder ham om at lægge et godt Ord ind hos

---

1) Friis: Bidrag til Slagelse Bys Historie.

2) Peder Villadsen (1605—1673), senere Biskop i Viborg, Medlem af Stændermødet 1660.

3) Casper Brandt † 1677, Epitafium i Korsør Kirke, se D. m. P. IX. Bd.

Kommandant Schönleben, saa denne kunde formaa Karl Gustav til at tage mildt paa Slagelse Borgere og, tilføjer han, specielt Præsterne, der skulde svare 50 Rdl. i Sølvskat, de 20 straks¹⁾).

Som sagt, vi ved ikke, hvad der kom ud af Borgmester og Raads Bønskrift eller af Peder Villadsens private Henvendelse, men en Fortegnelse af 22. Januar 1661 giver os et lille Bidrag til Belysning af Byens Tilstand. Borgerskabet angives at være „slet forarmet“, og Byen stod „for højt udi taksering“. 115 Gaarde nævnes som før omtalt at være øde, nedbrudte eller afbrændte, og Antallet af Husvilde sættes til 226²⁾).

Brevene fra Borgmester og Raad i *Ringsted* gør et helt andet Indtryk paa Læseren end de fra Slagelse. Medens der i de sidstnævnte værdigt og klogt gøres Rede for, hvad Byen har ydet, og dette yderligere bevises af de tørre Tal, saa er dette langt fra Tilfældet med de Ringstedbreve, disse gør et yderst klynkende Indtryk og er fulde af Jammer. Ethvert Forsøg paa en rolig og fast Optræden synes paa Forhaand at være opgivet, man overgiver sig betingelsesløst til Sejrherren, og naar disse Breve i Mod-sætning til Slagelsebrevene er skrevet paa Tysk, skyldes dette sikkert Haabet om derved at behage den tysktalende Karl X Gustav.

Rent psykologisk har det sikkert ogsaa spillet en Rolle, at Ringstedbrevene er skrevet før Stormen paa København, altsaa paa et Tidspunkt, hvor de fleste regnede med, at Danmark vilde bukke under; Sla-

1) Aar bog for Sorø Amt, IX, 1921 p. 5.

2) Fra Arkiv og Museum I p. 392.

gelsebrevene derimod hører til Tiden efter Stormen, og denne har sikkert i høj Grad medvirket til at hæve Stemningen ude i Landet. Det første Brev er udateret, men stammer sikkert fra Efteraaret 1658, da det af Brevet fremgaar, at Vinteren staar for Døren. Ligesom Borgerne i Slagelse gør man opmærksom paa, at Beliggenheden ved Landevejen har væltet Byrder over paa Byen, som andre Byer er fritaget for. Kun 3 eller 4 af Byens Borgere er nu i Stand til at kunne efterkomme de Krav, der stilles. Man anmoder om Lettelse af Indkvarteringsbyrden og om at slippe for Brandskatten paa 1200 Rdl., men især ønsker man dog, at den maanedlige Kontribution paa 400 Rdl. maa blive paalagt saaledes, at Borgerne „gegen diesen rauhen und harten winter“ maa nyde det tørre Brød og kunne blive i deres Huse.

I det andet Brev, der er dateret den 5. December 1658 og er endnu mere klynkende og indtrængende, fortæller Borgmester og Raad, hvorledes Byen har været besværet med Indkvartering og store Brandskatter, saaledes at der næsten ingen Levnedsmidler er i Byen, desuden har de daglig lidt Skade ved de gennemmarscherende Tropper, nu er det saa galt, at Borgerne midt i den haarde Vinter knapt har „trockenes Brot“ til sig selv, Hustruer og Børn; man anmoder derfor om Fritagelse for den resterende Brandskat, og om, at Indkvarteringsbyrden maa blive lettet, saa Borgerne ikke skal blive helt ruineret. Det forsikres, at hvad Borgerne hidtil har ydet, har de ydet med den bedste Vilje. Betegnende slutter Brevet da ogsaa med at nedkalde Himlens Velsignelse over Svenskekongen og med at ønske ham et langt Liv og Held og Lykke til hans Foretagender.

Naar man sammenligner de to Breve, ser man, at det i Tidsrummet mellem første og andet Brev alligevel er lykkedes de gode Borgere i Ringsted at betale en Del af Brandskatten, thi i det andet Brev er der kun Tale om den resterende Del af Brandskatten, der var paa 1200 Rdl.

Medens vi desværre ikke ved, hvad de Slagelseborgere fik ud af Ansøgningerne, saa ved vi fra anden Side, hvad Resultatet blev for Ringsteds Vedkommende, thi af en Indberetning fra Februar 1660 om, hvad Ringsted havde lidt i Krigstiden, fremgaar det, at Brandskatten er blevet betalt, og den maa-nedlige Kontribution paa 400 Rdl. er man heller ikke blevet fritaget for, den maatte man betale i 24 Maaneder, ialt 9,600 Rdl. Ringsteds hele Tab opgøres til 26,503³/₄ Rdl.¹⁾

Som man ser, fik man i Ringsted intet ud af at appellere til Kongens Følelser, man har sikkert faaet Afslag paa alt, hvad man bad om; ganske sikkert har Slagelse heller ikke faaet noget ud af at appellere til Kongens Fornuft. Man søgte at gøre indlysende, at hvor der intet var, der havde Kejseren mistet sin Ret.

Med Længsel har man i begge Byer ventet paa bedre Tider, og da Efterretningen om Sejren ved Nyborg i November 1659 bredte sig, har man med Utaalmodighed ventet Befrielsen fra det haarde Tryk. Den lod imidlertid vente paa sig, og først efter Fredslutningen i København 1660 forlod de sidste svenske Soldater Sjælland.

---

1) Arkiv og Museum I p. 400 ff.

BARKAFTAGNING

Af

Fritz Jacobsen.

Blandt de efterhaanden ikke faa Arbejder, der snart maa siges at være „gaaet over i Historien“, er der et, som jeg selv i min Ungdom har deltaget i, og som syntes mig en saa interessant aarlig tilbagevendende Begivenhed, at det har fristet mig til at give nedenstaaende Oplysninger.

Det Arbejde, der hentydes til, er Aftagning af Egebark til Garvebrug i de under Grevskabet Holsteinborg hørende Skove. Det drives vist endnu, men under Former, der kun er en svag Afglans af Fortidens „store Dage“:

Omkring Midten af Maj Maaned, lidt før eller senere, eftersom Foraarets Ankomst havde været, begyndte „Osen at gaa i Træerne“, saa Egene „kunde gaa“, det vil sige, at Barken let lod sig løsne fra Stammer og Grene, og nu kom der en Chance for en rask Arbejder til at tjene en Dagløn, der kunde komme til at ligge en Del højere end den almindelige „Dagleje“.

En Arbejdsstyrke paa omkring et halvt Hundrede Arbejdere, baade Mænd og Kvinder, deltog i Arbejdet, de sidste dog fortrinsvis i Barkens videre Be-

handling ved Skovridergaarden. I ca. 3 Uger varede Arbejdet i Skoven, og et lignende Tidsrum gik til det efterfølgende Arbejde med Barken.

De Ege, der skulde fældes, blev af Skovfogeden mærkede, ved at han med en lille Økse eller ogsaa et Slags Skrabejern fjernede et lille Stykke Bark af Stammen, og saa tog Skovhuggerne eller „Skovmændene“ fat. Med faa raske Hug omhuggedes de smaa Ege, men paa de rigtig store maatte der først „hugges for“, og den store Skovsav kom i Brug — tit „klemte“ Træet, saa Saven daarlig kunde trækkes. Naar en stor Eg var ved at falde, maatte man tage sig i Vare, hvis den fik i Sinde at falde en anden Vej end beregnet. Det kunde ske, at den med Toppen blev hængende i et andet Træ, og saa var der ekstra Arbejde for Huggerne.

Arbejdsredskaberne var „Barkjern“, der nærmest kan lignedes ved „Tidseljern“; hver Arbejder havde som Regel to, et større og sværere til den grove Bark og et mindre til den fine. Desuden havde hver Arbejder nogle Reb med en Jernring i til at binde om Barkbundterne.

Maden medførtes i en „Madbomme“, og Arbejdet krævede, at man havde rigeligt af Øl med. En Gang imellem „splejsede“ man til en Omgang Øl, saaledes at hver betalte sin Bajer — for mit Vedkommende blev det til en uskadelig Ølsort, som gik under Navnet „Bitterøl“. Mange af Arbejderne fik af Hustru eller Børn bragt Middagskaffen ud i en Flaske med Uldstrømpe om — Thermoflasken var et ukendt Fænomen dengang.

I Løbet af nogle Dage havde ens Hænder af „Osen“ faaet en sortblaa Kulør, der maatte slides af,

og Tøjet fik efterhaanden samme Farve og blev næsten stift; selv en meget energisk Vask hjalp kun lidt.

Prisen for Barkaftagning var beregnet pr. 100 Pund og laa omkring 35 Øre for „Mellembark“, Barken af tynde nedhuggede Ege, noget mindre for „Stambark“, Barken af store Egestammer og svære Grene, og mere for „Spejlbark“, den glatte, blanke Bark af de tynde Grene. Ved ihærdigt Slid i en Arbejdsdag, der var betydelig længere end vor Tids, kunde en rask Arbejder tjene ca. 3 Kr. om Dagen, hvad der regnedes for en flot Præstation.

Den aftagne Bark blev bundet i Knipper og baa-ret ud til den nærmeste Skovvej, hvor den blev vejet. En stor „Skippundsvismer“s Krog blev sat i Knippet og en svær Stang stukket gennem Bismerens Ring, hvorefter to Skovhuggere løftede Stangen med Knippet paa deres Skuldre. Vægten blev indført i Skovfogedens Lommebog, og saa kunde Skovkusken køre Barken ud af Skoven.

Mere eller mindre fine eller morsomme Vittigheder og Historier blev serveret under Arbejdet og modtoges uden streng Kritik. Middagshvilen smagte godt, men lagde man sig i Skyggen, var Myggene en Plage, hvorimod „Augustinus' Melange“ ikke helt kunde hjælpe. I Solen var der for varmt, men saa var der for mig den Sport at finde Fuglereder eller at skære mit Navn i en blank Bøgestamme, til Glæde for mig selv og til Skade for Træet.

Den grovere Bark blev kørt ud paa Skovrider *Oppermanns* Brakmark, medens Spejlbarken sattes ud paa Gaardspladsen for om Aftenen at samles i Stakke, over hvilke der til Værn mod Dug og Regn sattes „Flager“, store Skærme af Tagrør, nærmest i Lighed

med Skærveslagerens Skærm, men med „Ben“. Mellembarken lagdes paa „Stejler“, og den grove Stambark lagdes over om Natten. Trak det op til Regn, blev der stor Travlhed paa Pladsen — Barken maatte ikke blive vaad.

Naar Barken kunde „knække“, blev den kørt hjem til Skovridergaarden. Det ahang af Vejret, naar dette Tidspunkt kom. Barken skulde være saa lys som mulig paa „Kødsiden“ — Dug og Regn gjorde den mørk.

I Skovridergaarden blev Barken sat op paa Loftet eller ind i den store Kampestenslade, og nu begyndte Forestillingens anden Akt.

Af Stambarken blev det yderste grove Lag „knivet“ af med „Baandknive“. Paa „Snittebænken“ var sat et Stykke af en Granstamme, hvorpaa Barkstykket lagdes, og ved Hjælp af en Rebløkke strammede Arbejderen med sin Fod Barken fast til Træklodsen, saa han kunde bruge Kniven. Der skulde „knives“ saa meget af, at den lysegule Kærnebark hist og her kom til Syne. Det afsnittede, „Barkskrabet“, fyldtes i Sække, og hver „Kniver“ havde i det et udmærket, let fængende og godt varrende Brændsel til Kakkelloven. Mellembarken blev rensed for Mos og Lav med en „Brødkniv“, medens Spejlbarken ingen Rensning behøvede, da det var „Kærne“ alt sammen.

Al Barken blev efter Rensningen hugget i Stykker paa ca. 2 Tommer med Haandøkse, for Spejlbarkens Vedkommende benyttedes dog ogsaa en Slags Hakkelsemaskine trukket af Heste. Den grove Bark blev hugget af Mænd, men Spejlbarken kunde ogsaa hugges af Kvinder.

Inde i den store Kampestenslade stod en lang

Række af Huggere, Mænd og Kvinder, og huggede løs. Som Regel gik det uden Uenighed, men der kunde dog af og til komme en Kurre paa Traaden mellem to, særlig hvis der — med eller uden Ret — fremkom Mistanke om, at en eller anden fik sin Bunke af hugget Bark gjort større ved „Laan“ fra en anden Bunke. Nogle brugte at lægge Barkstykker over Kors paa forskellige Steder af Bunken for at kunne konstatere om den var bleven rørt, men denne Foranstaltning kunde dog ikke oplyse, *hvem* der eventuelt havde „toldet“ af Bunken.

Naar Skovrider Oppermann kom for at inspicere, hvorledes Arbejdet udførtes, sattes „Tonen“ som Regel lidt ned; man havde Respekt for „Ridderen“, som man Mand og Mand imellem kaldte ham. Jeg ser ham endnu for mig, den stoute, gamle Mand i den langskødede, mørkegrønne Frakke med Hjortetaksknapperne, med en solid Egestok i Haanden og en bredskygget Filthat over det smukke, sølvgraa Haar.

Naar saa endelig Arbejdet med Barken var forbi, inviterede Skovrideren den sidste Aften paa Smørrebrød og varm Punsch med Æbleskiver, en lille festlig Afslutning paa de mange Dages Arbejde, hvor det tørre Barkstøv havde sat sig i Næse og Hals — Punschen klarede nu den sidste.

Den huggede Bark blev stoppet i Sække, og nu gjaldt det for Skovrideren at faa den afsat saa fordelagtigt som muligt, da en Del af hans Løn kom ind ved Barksalget. De sidste Aar, før hans Afgang i 1893, fik han dog et fast Beløb i Stedet for, og Grevskabet byggede et Tørrehus til Barken.

Til at begynde med solgtes megen Bark til København, men da Handelen her senere blev knuget

ved Barktilførsel fra Sverige, solgte Skovrideren Barken dels til Burg paa Femern og dels til Garverne i de omliggende fire Købstæder.

Anvendelse af andre Midler til Læderets Garvning gav Arbejdet med Aftagning og videre Behandling af Egebarken Dødsstødet, men endnu er det ofte i Reklamer fremhævet, at der bruges „egebarkgarvet“ Læder, hvilket jo tyder paa, at dette Garvemateriale endnu anses for at være det ideelle.

KIRKEREFORMATIONEN I SORØ AMT.

Af

P. Severinsen.

Der er i 1936 holdt Reformationsfester i Danmark. Festerne var knyttet til en bestemt Dato og dermed til en bestemt Begivenhed, som man finder afgørende, nemlig Rigsdagen eller Stændermødet paa Gammeltorv i København den 30. Oktober 1536. Da faldt Klokken i Slag, saa at en kirkelig Reformations Indførelse i den danske Kirke og i Danmarks Rige laa fast.

Det er dog ikke saaledes at forstaa, at da begyndte det, ejheller at da gennemførtes det. Reformationen havde da i flere Aar været indført i meget store Dele af Landet, navnlig i Købstæderne. Det var altsaa kun en Stadfæstelse for disse Købstæder og Landsogne. Paa den anden Side varede det det meste af et Aars Tid, inden den fælles Lov for Landet var færdig, Ordinantsen af 2. September 1537, og derefter laa der endnu en Del Aars Arbejde i at gennemføre en evangelisk Betjening og Forstaaelse i alle Sogne.

Ogsaa for Sorø Amt var der Repræsentanter rejst ind til den store Rigsdag. Den bestod først og fremmest af *Rigsraadet*. Dettes Førstemand Rigshof-

mester *Mogens Gjõe* havde ganske vist mange Herregaarde men hørte dog ikke saa lidt hjemme paa Gunderslevholm, som han havde arvet med sin første Hustru, Mette Bydelsbak, og fra 1530 havde ladet opbygge med nye Huse. Han havde været en from Herre i den gamle Stil. Da Fru Mette døde i 1513, blev hun begravet hos Graabrødrene i Næstved, og der blev stiftet Sjælemesse. Men 1525 fik han til Slotskapellan og Huslærer en Student fra Wittenberg, *Peder Thomesen*, der egentlig var fra Børglum Kloster men næppe har anset det for raadeligt at vende tilbage dertil. Han har vel i al Fald været medvirkende til, at Mogens Gjõe fra 1526 var de Evangeliskes støtte Fører blandt Adelen. Det fik Betydning for de kirkelige Begivenheder i Næstved. Peder Thomesen blev siden Vendsyssels første evangeliske Biskop.

Efter den ulykkelige Herredag 1533, da Kongevalg blev opsat og Katholicismens Genindførelse forsøgt, tog Mogens Gjõe til Gunderslevholm. Her husede han Hans Tavsens, hvem Herredagen havde dømt til at rømme Sjælland, og herfra mæglede han Forlig med Biskop Joakim Rønnev. —

Og der var *den menige Adel*, som havde adskillige Repræsentanter med fra Amtet. Fra hver *Købstad* (Ringsted, Slagelse, Korsør, Skælskør) skulde der møde en Borgmester, en Raadmand og to menige Borgere. *Hvert Herred* skulde desuden sende Herredsfogeden samt to agtede Bønder. Regelen har haft sine Vanskeligheder i Amtets store Klosterland, hvori Sorø Birk havde opslugt næsten hele Alsted Herred. Men der var dog en Herredsfoged i Sigersted.

Disse Mænd (Kvinder kom jo ikke paa Rigsdag) har altsaa været med i den store Repræsentantforsamling paa næsten 1200 Mand, som i Efteraarsdagen i fire Timer hørte paa Oplæsning af den kongelige Proposition og af Rigsdagens Reces. Der bestemtes mange Ting. Der vedtoges en Forfatningsforandring. Rigets Biskopper skulde ikke mere som fyrstelige Herremænd sidde i Rigsraadet for at regere Land og Rige. Bispedømmernes Herremandsjord skulde derimod lægges under Kronen. Det var paa Sjælland ca. 30 Herregaarde og en Tredjedel af Øens Bøndergods. Der bestemtes, at Bønder maatte sælge deres Produkter, hvor de vilde, og hvor mange Staldøxne Adelen maatte holde. Og flere andre Ting. Men det allervigtigste kom ikke engang i Recessen. Kongen lod udtale, at nu maatte den papistiske Gudstjeneste ophøre. De, der stadig vilde holde med Papisterne, skulde ikke komme i Unaade derfor, men de maatte selv staa Gud til Regnskab for deres Tro. Men Kongen vilde blive ved det hellige Evangelium og lod spørge sit Folk. „Da raabte Almuen, den ene i den andens Mund, *at de vilde blive hos det hellige Evangelium* og ikke have saadanne Bisper mere“, fortæller Hvitfeldt.

Den ene af disse Forholdsregler havde man straks mærket, ja egentlig allerede før Rigsdagen holdtes. Straks efter Bispernes Fængsling havde man registreret Bispestolenes Herremandsjord til Forvaring under Kronen. En Del af Sorø Amt var jo blevet Klostergods, men Biskoppen havde dog ogsaa meget Gods indenfor Amtet. Paa sine Hovedgaarde havde

han Lensmænd derover. Der var *Sterrede* og *Rude* i det nuværende Holsteinborg Sogn, medens selve den gamle Bispegaard Braade (Holsteinborg) siden 1522 var kommet under Kronen. Der var *Borreby* i Magleby Sogn, *Solte* (Saltø) i Karrebæk Sogn, *Fredsgaard* i Sneslev Sogn. Den sidste havde i Middelalderen faaet sit programagtige Navn i Stedet for Vrabbetofte.

Paa disse Hovedgaarde havde Biskoppen som en Slags Fyrste Adelsmænd siddende som Lensmænd. De blev gennemgaaende siddende, saa at Befolkningen egentlig ikke mærkede nogen Forandring. Intet Menneske synes at have haft Lyst til at løfte en Haand til Forsvar for Biskoppernes Herremandsvælde. Denne Godsbesiddelse følte al ligevel som noget verdsligt og politisk, et Grundlag for en politisk Magtstilling i Rigsraadet.

Det havde heller ikke altid været saa dejligt med disse Kirkefyrster. Her i Amtet kunde man nok huske tilbage til 1489, da der hverken blev saaet eller høstet i Stenmagle eller Stenlille, fordi Biskoppen i Roskilde og Abbeden paa Soer laa i aaben Krig angaaende Bønderne i disse Sogne, og den Haan og Mishandling, som Bispens væbnede Mænd da udøvede mod de værgeløse, sved formodentlig endnu. Derom kan der læses i Aarbogen for 1928, S. 45-49.

Det andet med „at blive ved det hellige Evangelium“, var naturligvis en Sag, der tog sin Tid. Det vilde sige at gennemføre en helt evangelisk Kirkebetjening i *alle* Kirker og Sogne. Foreløbig nedsatte Kongen en Kommission til at udarbejde en Lov, den

saakaldte Kirke-Ordinants, hvori en saadan Ordning havde faaet Lovs Form. Ingen af disse Mænd var fra Sorø Amt. Derimod var Præsten i Køge Søren Mogensen og Præsten i Kalundborg den forhenværende Graabroder Melchior Jensen med. Kommissionen samledes i Odense til Helligtrekonger 1537, flyttedes senere til Haderslev og kunde allerede i April aflevere det færdige Forslag til Kongen, som sendte det til Luther i Wittenberg. I Sommeren kom det tilbage med *Johan Bugenhagen*, og denne havde tillige med sig en ung dansk Doktor *Peder Palladius*, der stammede fra Ribe men i sin Tid havde gaaet i Roskilde Latinskole. Søndag den 2. September 1537 underskrev Kongen den nye Lov, og samme Dag indviedes de syv nye Biskopper, deriblandt Dr. Peder Palladius til Sjællands Stift.

Det mest spændende vilde nu være at faa at vide, i hvor høj Grad man 1537 her i Amtet kunde nøjes med at *blive ved* det hellige Evangelium, — det vilde sige: i hvor høj Grad Reformationen allerede var indført før den gjordes til en Kirken omfattende Landslov.

Reformationen var nemlig indført en Mængde Steder i Danmark længe før 1536. Det var sket ved en Uregelmæssighed og som en Fordring, man i Sandhedens Interesse stillede. Kong Frederik den Første havde dækket det ved kongelige Beskærmelsesbreve, saa at Biskopperne ikke kunde forhindre det. Navnlig *Købstæderne* havde som sagt gennemført saadanne evangeliske Kirkeordninger for deres Distrikt, og vel at mærke saaledes, at den „papistiske“ Tjeneste ikke blev tilladt. Købstæderne havde jo deres egen Forfatning og deres egen Rettergang

og følte sig som noget helt for sig indenfor Riget. Bekendt er det, hvorledes en ny Sogneordning med evangelisk Tjeneste gennemførtes i Viborg 1529, lidt senere i Malmø, København og Køge. Ogsaa i Næstved gennemførtes en saadan ved Mogens Gjøs Hjælp, og man fik Graabrødrenes Prædiken forbudt som ikke stemmende med den hellige Skrift.

I Landsogne var der ikke en saadan særlig Øvrighed. Men idet Kongen dækkede Præsten med et Beskærmelsesbrev, kunde der ogsaa gennemføres evangelisk Tjeneste i et Landsogn.

Angaaende Købstæderne i Sorø Amt, er det forfærdelig smaat med Efterretninger.

En Stad *Sorø* var slet ikke til. Klosteret laa gemt ensomt i sin Skov.

Ringsted var i høj Grad afhængigt af Benediktinerklosteret, der ogsaa var Herre over St. Hans Sognekirke. Imidlertid kunde Næstved Borgere hævde sig overfor Skovkloster. Ofte var Klostrene ogsaa Stedet, hvor de nye Tanker fandt Hjem. Det er betegnende, at som Præst i Hammer og Lundby ved Vordingborg findes før 1536 Hr. Peder, som i Forvejen havde været Skolemester ved Klosteret i Ringsted og som havde frasagt sig Papismen. Altsaa selve Klosterets Lærer som luthersk Lærer. Om Begivenheder i Ringsted Kloster, se vor Aarvog 1926, Side 14.

I *Skælskør* ved vi heller intet om Borgerskabets Holdning. I det derværende Karmeliterkloster fandtes som Prior Lektor *Mourids Samsing*, Søn af en Provst paa Samsø, altsaa uægte født. Lektor-Titlen viser, at han var en lærd Mand. Det var i Karmeliterordenen en Slags Doktorgrad. Han var luthersk

Forkynder, og da Klosteret ikke kunde klare sig længere, fik han en beskednere Stilling som Præst i Tjæreby og Provst. Formodentlig har han i Kampaaarene været aandelig Fører i Skælskør, men Sognepræsten *Mads Jensen* (1530—60) maa ogsaa have været Lutheraner.

Korsør kan vi heller ikke fortælle noget fra. Købstaden var vel oprindeligt et Kapelsogn under Taarnby men blev naturligvis faktisk Hovedsognet. I Overgangstiden sad en lærd Mand inde med Sognekaldet, nemlig Magister *Ingemar Jensen*, der 1506 havde studeret i Köln og som havde været Docent i Kirkeret ved Københavns Universitet. Han fik 1. Juni 1514 kgl. Præsentsats paa Taarnby og Korsør Kirker, og han synes at have oplevet 1539.

Ved *Slagelse* ligger jo *Antvorskov*. Det er velbekendt, at den første udtrykkelig omtalte lutherske Prædiken af en Dansker blev holdt i Antvorskov Klosterkirke Skærtorsdag den 13. April 1525 af Magister *Hans Tavsén*, der i det foregaaende Efteraar var kaldt hjem fra Wittenberg, hvor han havde oplevet saa meget. I Vinterens Løb havde hans Undervisning i Klosteret formentlig været stærkt præget af, hvad han havde lært. Og vi ved, at Folk ivrig læste Luthers Bøger i Danmark, saa at der var sket en Forberedelse for en saadan Forkyndelse. Paa den anden Side ved vi ikke, om Slagelse By har mærket synderligt til, hvad der taltes om i Klosteret. Og den nævnte Prædiken blev jo Anledning til, at Hans Tavsén forsattes til Viborg, i hvis Borgerskab der allerede var saa megen Forstaaelse, at Borgerne i Efteraaret 1525 fyldte Johanniternes Kirke, da han først var blevet Prædikant i den.

Hans Tavsens blev altsaa ikke Slagelses Reformationssprædikant. Men der har været en saadan Forkyndelse i Slagelse. I Aaret 1532 fik Præsten *Peder Andersen* i Slagelse et kongeligt Beskærmelsesbrev. Det plejer at betyde, at en saadan Præst var Lutheraner. Han synes ikke at have været Sognepræst men har vel været Præst ved et Alter. Formodentlig er det ham, som i Sommeren 1537 ved Peder Palladius Mellekomst blev Sognepræst i Magleby paa Langeland, hvor han blev Provst. Palmesøndag den 5. April 1533 blev der foretaget en større Udrydning i St. Mikkel's Kirke, hvorved bl. a. Guds Legems Alter, som stod midt i Kirken, og som der var en særlig katholsk Tjeneste ved, blev opbrudt og opbrændt. Man er saa tilbøjelig til at kalde noget saadant en „Billedstorm“ med et Udtryk fra Gendøber-Urolighederne i Tyskland. Det er et misvisende Udtryk, hvor der er Tale om Lutheranere, der ikke var billedsky. Snarere var det en „Alterstorm“, idet man ikke vilde have de mange Sidealtere med deres „gudsbespottelige“ Tjeneste. Sandsynligvis var det en Øvrighedsforanstaltning, men det kan naturligvis ogsaa fortælle om en urolig Bevægelse i Befolkningen. I al Fald maa det betyde, at man kun har villet have evangelisk Tjeneste i St. Mikkel's Kirke. Muligvis har det sin Sammenhæng med dette, at blandt Klagerne over Stiftets Biskop *Joakim Rønnev* findes denne: „Han er og voldeligen indfaldet udi Rigens og Kronens Købstæder og *besønderlig udi Slavelse* og andre Steder og dær grebet og fanget Prædikanter og Borgere og dennom bortført“.

Den følgende Skærtorsdag døde nemlig Kong

Frederik den Første, og dermed forandrede Magtforholdene. Paa Herredagen i Sommeren 1533 satte Biskopperne og den katholske Adel igennem, at Kongevalget blev udsat et Aar, — for at kunne faa en katholsk Konge — og Biskoppernes Magt genoprettedes.

Efter den gamle hæderlige og myndige *Lauge Urnes* Død 1529 havde den fynske Adelsmand *Joakim Rønno*v faaet Bispedømmet, og han havde egentlig forpligtet sig overfor Kongen til at lade forsørge Stiftet med kristelige evangeliske Prædikanter. Man ansaa ham i Begyndelsen for Lutheraner. Han har vistnok ogsaa været med til at faa sat igennem, at Bestemmelsen paa Herredagen 1533 ikke kom til at lyde paa, at Biskopperne skulde genindføre den gamle Skik, men derimod at Biskoppen havde Eneret til at ansætte Præst.

Som bekendt blev paa samme Herredag Københavns Prædiker Hans Tavsén dømt til at rømme Sjællands og Skaanes Stifter. Men han fulgte foreløbig med Mogens Gjøe til Gunderslevholm, og snart blev der ved Mogens Gjoes Mellekomst oprettet et Forlig med Biskoppen, hvorefter Hans Tavsén fortsatte sin Tjeneste i København. Han maatte ikke bruge krænkende Ord om Biskoppen, men han maatte godt prædike evangelisk.

Dette var i Overensstemmelse med, at 1530 havde Joakim Rønno ligefrem fremsat et Reformationsforslag for Sjællands Stift. Han tilbød, at han straks vilde ordne det saaledes i sit Stift, at Guds Ord og det hellige Evangelium skulde klarlig og ret prædikes, og hvor der endnu fandtes Brøst, vilde han selv lade opsøge gode, lærde Præstemænd. Derfor an-

modede han Kongen om „at gøre en endelig Skik og Ordinants derom“.

Denne kom ikke, men han kunde jo have gjort det paa egen Haand ligesom hans Kollega Knud Gyldenstjerne gjorde i Fyns Stift. Han fik intet gennemført, men der er intet til Hinder for, at der under ham er ansat lutherske Præster adskillige Steder.

Men iøvrigt blev han i Halvhed, eller var maaske personlig ligeglad, naar han blot fik Magt og Indtægter. Han var ikke bispeviet og søgte ikke Vielse her hjemme men lejede til at udføre Indvielser *Vincentius Kampe*, en Graabroder, som Christian II med et Grønlandstogt for Øje havde faaet indviet til Biskop i Grønland. Denne har i disse Aar indviet Præster, Kirker og Kirkegaarde og udført Konfirmation omkring i Sjællands Stift.

Imidlertid kom Grevens Fejde og oprev alle Forhold. Men se Aarbogen 1933. Christian III blev Konge. Og dermed var Joakim Rønnovs Tid forbi.

Da 2. September 1537 Kirke-Ordinantsen var givet og den nye Biskop var indviet, skulde den nye Ordning gennemføres overalt. Det skulde naturligvis den nye Biskop eller „Superintendent“, den 34aarige Dr. *Peder Palladius* forestaa. Men han kunde ikke lige med det samme komme ud i Stiftets mangfoldige Sogne. Kirkeordinantsen havde imidlertid givet ham nogle Medhjælpere, idet Præsterne i hvert Herred skulde i Forening med Biskoppen vælge en af Herredets Præster til Provst.

Formodentlig har man begyndt med at samle

Herredspræsterne til dette Valg og samtidig faaet klaret, om de vilde tjene videre under de nye Vilkaar. Vi ved ikke bedre, end at de alle tjente videre, og det maa være Vidnesbyrd om, at mange af dem allerede var Lutheranere og at de andre har været paa Gled i samme Retning. Det er ikke uden Interesse at se under denne Situation, hvem der blev *Provster*. Vi kender Sjællands Provster 1545 men ved naturligvis ikke, om der er sket nogle Forandringer i de 8 Aar fra 1537. De mange Klostersogne gjorde, at Alsted Herred næsten gik ud. Derfor ser man den Uregelmæssighed, at *Hans Madsen* i Ringsted er Provst i Alsted Herred. Han er ikke en ny Mand. I Ringsted Herred er det *Herman Mikkelsen* i Førlev, som var der 1523. I Slagelse Herred var det *Anders Jakobsen*, som var ved St. Mikkels Kirke 1533. I Vester Flakkebjerg Herred træffer vi *Mourids Samsing* i Tjæreby, og i Øster Flakkebjerg og Tybjerg Herreder *Søren Pedersen* i Næstved, som vi kender fra 1531.

Siden berejste Peder Palladius flittigt sit Stift for at faa alt i taalelig Orden Sogn efter Sogn. Han skulde flere Ting. Han skulde efterse Præst og Degn. Han skulde se at faa de kirkelige Midler sikrede. Man har jo saa travlt i vore Dage med at tale om Reformationen som en Forgriben sig paa „Kirkegodset“. Det er ikke altsammen velovervejet. Kronens store Erhvervelse ved at overtage Bispeembedernes Jordegods var af stor Betydning for Statsfinanserne men rørte ikke meget ved de kirkelige Fornødenheder, og dette skete jo efter at Reformationen faktisk var indført. Det var altsaa ikke „Grun-

den“ til, at Folk blev evangeliske. Det øvrige søgte man netop at passe paa, og Biskoppen skulde paase, at der forfattedes „klare Registre“, saa at intet gik tabt. Et færdigt Resultat af disse Registreringer er Sjællands Stiftsbog af 1567, hvoraf der findes 2 Eksemplarer i Stiftsøvrighedens Arkiv (Landsarkivet) samt Afskrifter paa Universitetsbiblioteket i Rostgaardske Samling 237 Fol., i Kgl. Bibl. Ny kgl. Samling 394 Fol. Regler for den i Ny kirkehist. Saml. II 493. Kirkerne er selvejende, og man ser deres daværende Gods samt Præstekalds og Degnekalds.

Men især skulde Biskoppen *forkynde*. Og ved et lykkeligt Held er Peder Palladius's Forkyndelse ved disse Visitatser blevet os bevaret i den saakaldte Visitatsbog. Der er endda det Held ved den, at den ikke er et paa Forhaand opskrevet Udkast til en Tale. Den er formentlig skrevet i Høsten 1543, da han paa Grund af Bøndernes Høsttravlhed var gaaet istaa med Visitatserne henne ved Kalundborg. Med Tanken om at vejlede kommende Embedsbrødre skriver han da op, hvad han har plejet at sige. Han har været oplagt, Erindringerne myldrer frem, og vi faar denne fortræffelige, varme, levende Bog, der siden den blev genfundet 1866 har været en yndet Læsning.

Naturligvis har han været i Sorø Amt. Bl. a. ser vi, at han har været i Farendløse, hvor han har talt med en stakkels Mand Hans Skram, som vi vilde kalde sindssyg, men som Palladius regner for besat.

Med Hensyn til Visitats i Sognene var der her i Sorø Amt en stor Vanskelighed. Ikke mindre end 25 Kirker i Midtsjælland laa til Klostrene, og de fleste af dem betjentes fra Klostrene af en Munk (en Korpræst), som red ud fra Klosteret og forrettede Tjene-

sten. Præstegaardene var blevet til Fæstegaarde under Klostrene. Man se vor Aarvog 1928.

Til *Skovkloster* laa Næstveds Kirker, Tjæreby, Vallensved, Ladby, Vridsløse, Gunderslev.

Til *Ringstedkloster*: Hof i Halland, Ringsted St. Hans, Benløse, Kværkeby, Slanerup, Haraldsted, Høm, Veterslev.

Til *Soer*: Lyngø, Broby, Alsted, Fjenneslev, Slaglille, Bjernede, Pedersborg, Kindertofte, Nørre Bjergby, Bromme, Gudum.

Til *Antvorskov*: Kimmerslev, Sørbymagle, Gørlev, Havrebjerg, Brødre-Bjergby, Sludstrup, Kirkerup.

Dette Forhold blev ved at bestaa indtil 1569. Grundene til, at det gik saaledes, var vel flere. Gamle Rettigheder og gammel Skik har jo en vis Magt. Og Klostrene blev jo foreløbig ved at bestaa, kun at de Brødre, der blev deri, skulde leve sømmeligt, give deres Kortjeneste evangelisk Indhold og lade Evangeliet prædike.

Men der var maaske særlig et Forhold, som næsten gjorde en Bevarelse af denne Tilstand ønskelig. Ved Universitetets Genoprettelse 10. September 1537 gjordes *Herreklostrene til Præsteskoler*.

Bestemmelsen herom, der tydelig viser Bugenhagens Stil, lyder saaledes:

Fremdeles forordne Vi til de Studerendes og boglige Kunsters Tarv, at i ethvert Munkekloster i Danmark, som kaldes ved det underlige Navn „verdsligt“ eller „Herrekloster“, skal være en Skole for fattige unge Mennesker, og ingen maa antages der, uden de, som er bekvemme til Bogen. Der skal være *en Theolog*, enten en Klostermand eller en anden i saakaldt verdslig Dragt, en Mand af Lærdom, som kan holde Forelæsninger over den hellige Skrift og prædike. Af Klosteret skal ogsaa udvælges eller hidkaldes *Mænd, der kan undervise i Grammatik, Dialektik og*

Rhetorik, og tyde nogle Autores. Men saalænge de studerer der, bør de være deres Foresatte lydige, leve i Kyskhed, Ærbarhed, Bøn og Studering, og hver Dag synge og læse i Koret efter den i Kirkeordinantsen foreskrevne Skik samt *bære Munkedragt*. . . Men naar de forlader Klostrene, enten det er Læsemestre eller Disciple, og forlanger at gifte sig efter Guds Anordning, maa der gives dem Bestillinger ved andre Kirker og Skoler efter deres Fortjenester i Lærdom og Levnet.

De unge Mennesker gik da i Klosteret som Korpræster og brugtes til at betjene Klostersognene, hvorved de tillige opøvedes i praktisk Præstegerning.

Saaledes har ogsaa de nævnte Klostre her i Amtet tjent som Præsteskoler. Fra *Soer* kender vi noget dertil. Den første Læsemester synes at have været *Erasmus Sartorius* (Rasmus Skræder), der siden en Tid kom til Antvorskov, en Tid til Universitetet og fra 1554 til sin Død 1562 var Lektor ved Lunds Domkirke, en Stilling der da betragtedes som Biskoppens Stedfortræder ligesom Stiftsprovsten nu.

Naar noget saadant skulde ordnes, kunde der nok være Brug for et Besøg baade af Kongen og af Biskoppen. Allerede i Efteraaret 1537 synes et saadant at være sket i *Soer*.

I Oktober 1537 var Bugenhagen og Palladius i Roskilde, „den papistiske Stad“, hvor Palladius prædikede i 14 Dage under stort Tilløb og holdt latinske Forelæsninger med 125 Tilhørere. Paa den Maade søgte man ogsaa at videreuddanne de siddende Præster. Imidlertid skulde Kongen til Hertugdømmerne. Den 22. Oktober var han i Roskilde, og saa træffer vi ham 25. og 27. Oktober og maaske flere Dage paa *Soer*. 30. Oktober er han i Odense, hvorfra Rejsen gaar videre til Gottorp.

Til dette Ophold paa Soer knytter sig formodentlig en lille Begivenhed, der hang sammen med, at Abbeden Henrik Christensen (Tornekrands) havde ladet anskaffe en ny Gravsten til Ærkebiskop Absalons Grav. Den er hugget af den fremragende Billedhugger Martin Bussert i København og bærer Aars-tallet 1536. I den Anledning aabnede man i Kongens Nærværelse Absalons Grav. Herom er der opbeva-ret et lille Træk i en Danmarkshistorie paa latinske Vers fra 1593 af Herman Chytræus (Haandskrift i Arnemagnæanske Samling 848, 4°; Afskrift Ny kgl. Samling 577 Fol.). De noget kunstige Vers, der af-slutter Omtalen af Absalon, kan paa Dansk gengives saaledes:

Jordet i Soer er hans Ben. Men da Kong Christian den Tredje kom til vor Kyst og havde sig vundet Daniens Scepter, ønskede han Graven at se og Biskoppens smuldrende Rester. Graven blev aabnet, og i sin hellige Klædning blev synlig Absalon selv, den værdige Bisp, og man saa paa hans Finger Ringen af Guld med Safir, og da den var kommen for Lyset Kongen den gav til Palladius. Dog den Fromme gensvared, at det er Uret at røve fra Mindesmærker for fromme Mænd. Og derfor han strax nedkastede Ringen i Graven. Derhos saa løde hans Ord: Lad dog hans Ring være hos ham! Kongen befaled, at Graven straks skulde lukkes, og derpaa lægges henover en Sten, med et Vers til at minde om Manden.

Da man i 1827 igen aabnede Graven, fandt man Ringen i den Sølvkalk, som den Døde holdt i Haanden. Dengang lod man ikke Biskoppen beholde disse Ting. De kan ses udstillede i Kirken. Der er noget kønt i Kongens Artighed, at den nye Biskop skal bære Absalons Ring. Men ogsaa i den evangeliske Biskops Pietet overfor den Døde. En venlig Sammenknytning af den gamle og den nye Tid i et Klo-

ster, hvor den gamle Abbed stadig styrede og stadig var Medlem af Rigsraadet, ja blev gjort til Tilsynsmand for samtlige Rigets Cistercienserklostre.

Kongens næste Besøg paa Soer fandt Sted 14. November 1539. Det fortæller forresten ogsaa noget om sjællandske Forhold. Kongen har nemlig den Dag „udi vort Kloster Soer“ udstedt en Forordning for Sjælland, hvoraf det fremgaar, at han i Klosteret har haft samlet alle Herredsprovster samt to Kirkeværger fra hvert Herred i Sjælland „og med dennem overvejet den store Misbrug, som findes her udi Landet [Landsdelen] mere end nogen andensteds udi Riget, besynderligen med Lig at jorde, udi saa Maade, at naar nogen kristen Menneske dør og afganger, da slæber de dennom til Jorde som med et andet Bæst. Desligest naar nogen Kvinde ligger udi Barselseng, da ganger de udi Kirken, naar som dennom selv tykkes, og ikke holde Hørsom eller lade dennom indlede af Præsten efter gammel Sædvane“. Der gives nu Ordre til bedre Opførsel.

Hvad vi kan faa fat i, tegner en ret stilfærdig Overgang, selv om der var Modsætninger, og der i 1543 førtes nogle skarpe Forhandlinger med Kanniker i Roskilde og København. Ved den Lejlighed mødte ogsaa Abbeden i Sorø sammen med Lektor Erasmus Sartorius.

Men i Gudstjenesten var det den gamle Præst i de samme Messeklæder. Kirken var prydet med de samme Billeder i Kalkmalerier og Altertavle. Degnen sang ogsaa noget Latin. Men Bøn og Skriftlæsning lød paa Dansk, — og man havde selv Lov

at synge med i danske Salmer. Og jævnt og sagligt forklaredes Evangeliet Stykke for Stykke. Prædikenen var, hvad vi nu kalder Bibellæsning. Og som Slutning paa Prædikenen skulde der stadig i Gudstjenesten gives Undervisning i Kristendom, en Gennemgang af Katekismen. Det skulde Degnen ogsaa tage sig af overfor Ungdommen. Og i Skriftemaalet skulde Præsten overhøre og vejlede. Hele dette kristelige Oplysningsarbejde medførte 200 Aar senere Indførelsen af en Folkeskole i Danmark.

Og saa var der vist faktisk gaaet en Vækkelse forud for Reformationen, saa at en hel Mængde Mennesker havde Brug for det Naadens Ord, der saa stærkt blev fremdraget.

Men naturligvis har der ogsaa været en Mængde træge Overgangsskikkelser. Vi skal nærmest fantasere os til dem, for de har ikke selv skrevet noget op.

Der er dog et Tidsdokument fra den nærmeste Eftertid, som tilstræber at give Øjebliksbilleder af Mennesker fra Overgangstiden. Ved Festen i København opførte man Hieronymus Justesen Ranchs Farce „Karrig Nidding“, der er kvik men intet har med Reformationen at gøre. Der er et andet Skoleskuespil, som har interessante Træk i den Henseende. Men desværre er det dramatisk set uhaandterligt, da der næsten ingen Handling er, kun nogle Personer, der tropper op efter hinanden og siger noget. Det er „Kortvending“ af *Hans Christensen Sthenius*, den bekendte Salmedigter.

Han var født i Roskilde 1540. I hans Drengetid og Latinskoletid levede de gamle Kanniker endnu og andre karakteristiske Levninger af den gamle Tid. De lever i Erindringen adskilligt ud over deres Tid.

Og i Skuespillet gaar de igen, naturligvis tilpassede til Handlingen, men alligevel med Virkelighedstræk.

Kortvending er en Person, der optræder som hæv-
nende Retfærdighed. Alle Personerne optræder enten
pralende og tilfredse eller klagende og ulykkelige.
Men i en Haandevending forvandler han deres Vil-
kaar, hvorpaa de atter taler til Tilskuerne.

Vi fremdrager her nogle Brudstykker af de kirke-
lige Personers Udtalelser. Det hele er trykt i Danske
Samlinger I.

Naturligvis har en Mand fra Roskilde sin kritiske
Opmærksomhed rettet paa Domkapitlets *Kanniker*,
der forresten ogsaa var Herrer over St. Mikkels Kirke
i Slagelse, Krummerup Kirke og Sigersted Kirke.

Kanniken trøster sig i første Omgang over Til-
bagegangen i Anseelse.

Lad gaa, lad gaa med deres Ære!
Min Rente vil jeg ikke gerne ombære.
Kan jeg kun mine Rente beholde,
mit Guld og Sølluv og Klæder bolde,
og holde mig saadanne vellige Dave,
som jeg er altid van at have, —
jeg er tilfreds ihvor det gaar,
ihvem der mister, og hvem der faar.
Med Kirken er jeg vel tilfred.
Min Korpræst staar vel i min Sted.
Han skal for mig udi Koret staa.
Til Torvet vil jeg fast heller gaa
og købe, hvad jeg skal have i Hus
og drikke mig siden fuldgodt et Rus.
Saa tykkes mig, det gaar lige til,
og lad saa sørge, ihvem der vil.

Men Kortvending advarer:

Hr. Domine, Hr. Domine, hvi lade I saa!
Saa lettelig vil det ej af gaa.

Da Vendingen er sket, klager Kanniken da ogsaa:

Hvad Kanniker have nu onde Davel
De have nu faat en Luthers Plave!

Det er gaaet tilbage med Indtægterne, og han maa selv møde i Koret. „Saa haver Kortvending med mig legt“, — og her er vi jo i Komeden, for saa vidt som der ikke skete nogen saadan Forandring i Kannikernes Økonomi.

Munken er Cistercienser (kunde for saa vidt just være fra Soer). Han siger i første Omgang, at det nu er daarligt imod i hans unge Dage:

Da vilde jeg heller en Ungbroder være
end Abbedens Kappe nu selluv at bære.
Dog have vi endnu ingen Nød.
Vi have end dog baade Flæsk og Brød.
Sankt Bernardus er ikke endnu saa arm,
at han sine Brødre vil gøre den Harm,
at de skulde gaa omkring at tigge,
den Stund de ville udi Kloster ligge.
Jeg haver og en fulgdod Rente,
og mere vil jeg mig endnu vente.

Han venter nemlig at blive Abbed endda. I anden Omgang er det naturligvis blevet værre for ham og Munkene, og paa en pudsigt Maade udtales her den nye Tids Syn paa de Munke, der endnu kunde være tilbage. Han klager over, at Folk kalder Munkene Sjælemordere og Ulve.

Aldrig vaar jeg Sjæle-Hyrde,
thi kan jeg ingen Sjæle myrde!
To Sogne havde jeg af Kloster et Stund.
De laage paa Klosters egen Grund.
Stundom jeg til dennom for,
og stundom stod jeg hjemme i Kor.

Stundom for een og stundom en anden,
 men jeg prædiket hverken Løgn eller Sanden.
 Messen jeg nok højtidelige sang,
 og mest udi Højtid til Offergang.
 Dermed jeg Folket Gud befol,
 men aldrig kom jeg udi Prædikestol,
 fordi jeg haver saa sludder et Maal,
 som jeg skulde søbe gloendes Kaal.

Den overgemte *Sognepræst* er tegnet som en rigtig Komediefigur med særlig slemme Træk:

Tre Sogne haver jeg under min Hand,
 dog jeg fuld lidet prædike kan.
 Meget at prædike var aldrig min Sæd.
 Mine Sognefolk de vide vel ded.
 Jeg er alligevel en afhulden Mand,
 som være kan udi dette Land,
 og haver god brun Mjød udi min Tønde.
 Den skal vel gøre mig Hyldest og Ynde.
 Dertil holder jeg Aar og Dag
 Tormaaneds Øl af det bedste Slag
 udi mit Hus for gode Gæste.
 Jeg haver og helst de rige og bedste!
 Min Kapellan tager vel Kirken vare.
 Jeg vil ikke have den Sjælefare. —
 Vor Hyrde løb bort udi disse Dage.
 Hans Rente vil jeg ogsaa have.
 Min Degen skal selluv Fæet gemme,
 dertil min unge Foler tænme.
 Saa kan *jeg* ene Renten opbære,
 og han Degen og Hyrde være.
 En ringe Ting vil jeg hannem give,
 men Renten skal hos mig blive.
 Mig tykkes, det kan vel due saa,
 at være en Herre og lade saa gaa.

Her er simpelthen ikke andre Træk end den uværdige og verdslige Sognepræst, som et moralsk Skuespil har Brug for ham. Men da han optræder

igen og klager sin Modgang er han tegnet med Træk fra Overgangstiden:

Hvad Præste have nu ondt at leve,
besynderlig naar de gamle blive!
Præst haver jeg været udi 40 Aar,
og fuldvel haver jeg fød mine Faar.
Saa mange som jeg tog Vare opaa,
de skulde ikke udi Mørke gaa!
Nu tykkes mig, jeg kan intet mere,
end jeg nu først skulde gaa til Lære.
Et Stund vaar jeg en vældig Klerk,
som føres kunde udi Messesærk.
Der jeg maatte bruge min gamle Latin,
de Dage var jeg en Klerk fuld fin.
Den gode Peder Laale er nu foragt,
som alle Skoler holdt ved Magt.

Den unge Skolemester lader nu sin Figur mærke Humanismens klassiske Overlegenhed, men derefter kommer man til de gamle kirkelige Skribenter i en middelalderlig Præsts Bibliotek, Hugo de Prato, Nicolaus de Lyra, Paratus, Johannes Herolt, Mammo-trectus.

Slige hellige Mænd drives nu for Spot.
Nogn ny Skribenter have vi nu faat.
Mange af dennem skal jeg ikke røbe,
ikke heller agter jeg mange at købe:
Philippus Melanthon og Luttherus,
Justus Jonas og Bucerus,
Pommeranus og saa Corvinus,
Brentius og Helgendorphinus
og andre flere slige lærde Mænd,
som jeg haver ikke føre kendt.
Deres Bøger og Digt de gaa nu fram.
De gamle gaa tilbage med Skam.
Men havde jeg en Bog for dem alle,
Marcolphum super Luram de hende kalde,
den er mig sagt af mægtig Ting, —

da vilde jeg snart vende Kaaben omkring,
 paa det jeg maatte mine Sogne beholde,
 som jeg havde føre mægtig' og bolde.

I *Kapellanen* tegner Sthenius naturligvis ogsaa en i Skuespillets Op og Ned nødvendig Person, men tillige som sit eget Ideal, den nye Tids Præst. I første Optræden blandt de ulykkelige, der klager deres Nød, ser man kun den fattige, daarligt klædte Kapellans Modsætning til den vellønnede Sognepræst:

Udi Kor skal jeg for hannem staa,
 hans Sogne skal jeg og vare paa.
 Jeg skal alt ud i Kuld og Frost,
 naar han drikker baade Mjød og Most.
 Men Tiend og Offer og anden Rente,
 deraf tør jeg mig intet vente.
 Han haver Vælde og Rigdom nok,
 og jeg gaar som en plukket Kok.

Men da den store Forandring er sket og Kapellanen jubler over at være bleven Sognepræst, er vi pludselig i Roskilde hos Kannikerne. Vi faar tillige et friskt Indtryk af den reformatoriske Ungdoms Iver for at give Folket kristelig Oplysning:

En Kapellan haver jeg været et Stund.
 Jeg tjente en Kannik, og han var ond.
 For hannem stod jeg daglig udi Kor
 og til hans Sogne om Helligdage for.
 Men lidet gav han mig til Løn.
 Thi haver Gud nu hørt min Bøn
 og lagt mig end saa meget til Føde,
 at jeg kan vel min Kjortel bøde.
 To Sogne haver jeg faat paa Land.
 Gud jeg aldrig fuldtakke kan.
 En Munk han havde de Sogne føre,
 — som løber nu for Hvermands Døre. —

Aldrig han udi Prædikestol kom,
ihvor han ellers bisset om.
Guds Ord kom aldrig udi hans Mund.
Det arme Folk fik ingen Grund
enten af Guds Ord eller Børne-Lære.
Fuldstor en Ynk maa saadant være.
Thi faar jeg nu at have Umage
baade de søgne og hellige Dage
og altid Folket tilhobe samle,
saa vel de unge som de gamle,
indtil de nogen Kundskab faa,
at de kunne dennem ret forstaa
paa Guds salige Ord og klare
og til deres Børnelærdom svare.
Gud unde mig dertil Aand og Naade,
som alting haver at styre og raade!

FAMILIEOPTEGNELSER OM
PRÆSTEN MATHIAS MARTIN
I VALLENSVED

Meddelt af

Erh. Qvistgaard.

Pastor *Erh. Qvistgaard* har sendt os omstaaende Afskrift af en Familieoptegnelse, som findes i Langebeks Samling, Pakke I, paa Rigsarkivet. Forfatteren er *Thomas Martin*, der fra 1725 til sin Død 6. April 1754 var Birkeskriver i Førslev. Skønt den væsentlig kun indeholder Slægtskabsoplysninger, har vi dog ment at burde trykke den, da der ogsaa er Bidrag til et Tidsbillede deri med disse Udlændinge, der søger herind, og Forskrækkelsen over det krigerske Overfald Aar 1700. Desuden er Wibergs Efterretninger om denne Præst i hans Præstehistorie ganske forvirrede.

Det „Ruderstadt“, der nævnes, maa formodentlig være Rudolstadt. Thi der var den omtalte Slægtning *Georg Witzleben* født 1616. Han kom i Forbindelse med den bekendte fromme og lærde danske Herremand Holger Rosenkrantz og var en Tid hos ham til Uddannelse paa Rosenholm. 1644 blev han Professor i Theologi og tysk Præst paa Sorø Akademi, og vi har en Del Skrifter af ham fra Sorø-Tiden. Da Akademiet nedlagdes 1665, blev han 1668 Professor i Theologi ved Københavns Universitet, var i den Egenskab „Procurator“ for Bringstrup Kirke, hvis Kalk og Disk bærer hans Navn, og han var baade i Sorø og i København af Betydning som Bærer af Rosenkrantz's fromme Theologi. Han døde 1576.

„Hane“ er Overjægermester *Vincent's Joachim Hahn*, Christian den Femtes Yndling, der har givet Jægerspris Navn, død 1680. *Holger Vind* var, hvad vi nu kalder Finansminister.

Den nævnte Irgens hed Joachim Irgens og blev siden adlet med Navn de Westerwik. Hans Hustru hed rigtig Cornelia Wickers.
Udv.

**Beretning fra Thomas Martin,
Birkeskriver udi Førsef angaaende hans salig
Fader Mathias Martin, som haver været Præst
udi Wallensved i Øster Flackebjerg Herret.**

Min salig Fader Mathias Martin var fød i Ruderstadt i Saxen, som skal vist ligge under Fyrsten af Stolberg, i det Aar 1652, hans Fader Valentin Martin var Obrist Lieutenant i Saxisk Tieneste, hans Moder var en Witzleben, som strax kort tid efter hendes Fødsel forfløttede til Erfurt i Düringen, hvor de opdrog min sal. Fader til hans 15. eller 16. Aar, skikkede ham saa fra Tydskland herind til Sorøe til en daværende Professor ved Navn Witzleben, som var hans Moders enten Broder eller Sødskendebarn, hvilket ieg ej just kan erindre mig, og da han kom der, freqventerede han Sorøe Skoele nogle Aar, indtil han blev Student her i Kiøbenhavn, men hvad Aar, véd ieg icke*), hvor han sustinerede sine examina, da han siden rejste ud nogle Aar til sine Venner og laa nogen Tid ved det Wittenbergiske Akademie at fortsætte sine Studeringer, siden rejste han ind til Kiøbenhavn igien og blev engageret ved Ober Jægermester Hane og Canceler Hr. Holger Wind, i hvis Huuse han var informator for deres Børn, hvor da han af Hr. Canceler Wind blev Aar 1682 givet et af hans Præstekald, som laa i Øster Flackebjerg Herret

---

*) Det var 1673.

til hans da ejende Harrested Gaard hørende, som da var ledig, nemlig *Wallensved*, i hvilket Kald han var i 19 Aar til 1701, da han døde d. 11. Augusti.

Da han var bleven Præst, kom han udi Ægteskab med min salig Moder, som da var i hendis Broder Henrich Heins Hus, som den Tid boede paa Jomfruens Egede, hvor de holdt deris Bryllup og siden levede sammen i 18 Aar og afledte 8 Børn, hvoraf vi endnu ere 3 i Live nl: Jeg og en Broder Holger Martin, som næsten i 30 Aar haver været i Tranqvebar i Ostindien og været Klocker til Zions Menighed, og en Syster ved Navn Anna Sophia, som formedelst Fattigdom og Svaghed er i Vartou Hospital i Kiøbenhavn.

Min Moders Navn var Helene Thomasdatter Hein, hvis Forældre var, Faderen Magister Thomas Michelsen Hein, som var Canonicus og Lektor ved Roeskilde Skole og een Med-Dommer ved Consistorio, som da holdtis i Roeskilde, han var fød i Jydland, men steden er mig uvidende, hendis sal. Moder var af Navn Anna Irgens, fød i Itzehoe i Holsteen, hvis Broder var dend Irgens som havde giftet sig i Holland med en Hollandsk Dame Pernille Bichers, der var af store Midler og boede i Holland, men i Belejringens tiid for Kiøbenhavn og den da værende Krig havde forstragt Kronen og Riget med med en stor deel Penge, hvorfor han fik Giorsløf og Sæholm i Stefns Herred og Westervig Kloster i Tye i Jydland med andet mere, derover han med sin Frue flyttede til Danmark og boede paa Westervig Kloster, der han døde og hans efterladte Frue besad steden til hendis Død, som dog ikkun var i maadelig stand til sidst, da hendis Foget tiende hende saalenge, at

han blev Ejer af Gaard og Gods; min sal. Moder var fød i Roeskilde Aar 1658, hendes Forældre ere begravne i den store Gang i Roeskilde Domkirke, hvor deris Ligsten formodentlig endnu findis.

Dette er den Efterretning ieg kan mindis at relatere efter min sal. Moders sigende, thi min sal. Fader kan ieg knap huske, saasom ieg var ickun i det 6te Aar han døde. Og efter hans Død opholdte Correspondancen fra hendes familie i Tydskland. Min sal. Moder forblev i Kaldet og fik min Stiffader Hr. Bertel Frandsen Bruun, som var fød i Rørbye her i Sielland, hvor hans Forældre vare Præstefolk*), da han blev Præst var han Informator hos sal. Hr. Geheimeraad Numsen og læste for hans Børn, General Numsen som nu er Commendant og hans Broder General Majoren som da var paa Solthe (Saltø) hvem der og recommenderede ham til sal. Cancelliraadinde Wind, hvis Navn var Fru Margretha Gedde. Samme sal. Frue havde saa stor Fortroelighed til min egen sal. Fader, at hun, da Svensken gik her i Land 1700 betroede ham alle sine rariste og dyrebariste Ting at forvare tilligemed med alle de Penge, hun havde pr. Cassa at forvare, som han ene nedgrov for hende i Wallensved Kirke og hun selv forfløttede til ham fra sin Gaard og var i Huuset hos ham en tre Ugers tid, indtil Freden blev sluttet, thi hun havde været tilforn i Belejringen og havde hørt og seet saa megen Ynk, at hun ingenlunde vilde give sig til Byen igien af frygt for Belejring.

---

*) B. F. B. maa være Søn af Frants Andersen i Rørby men opdraget hos dennes tredje Eftermand Niels Bruun, der antog Navnet Rørdam.

MØLLERNE

I SORØ OG RINGSTED AMTER 1689

AF

Niels Cl. Hansen.

Ved Matriklerne 1664 og 1688 var Møllerne paa Landet blevet sat i Mølleskyld og skulde betale en fast Næringsafgift, som i Tidens Løb kom til at hvile højst ulige paa de enkelte Møller; paa den anden Side sikredes Mølleren ved, at der ikke maatte anlægges nye Møller, og de bestaaende ikke udvides; denne Bestemmelse stod ved Magt lige til 1825.

Ved den Lejlighed blev Møllernes Omsætning nøje opregnet, men det lader ikke til, Amtmanden Friderich von Gabel til Bregentved har været tilfreds med Indberetningerne fra de to Herredsfogeder Christen Thøgersen*) i Ringsted Herred og Mads Hansen i Sorø Birk, thi de faar Besked om straks sammen med 4 à 8 fornuftige Dannemænd at begive sig til alle Vand- og Vejrmøller i Amtet og foretage et nyt Syn.

De undersøger, hvor meget Mølleren kan male i Døgnet saavel med „fuld Vand“ som med „Samlingsvand“ (ved Opdæmning) af Brødkorn, Grynkorn og

---

*) Død 1704. Hans Gravsten er i Koret i Høim Kirke.

Malt, deraf udregnes Mængden pr. Aar, som danner Grundlaget for Beskatningen af Møllerens Indkomst. Møller„tolden“ er af Gryn Korn og Malt hver 36te Tønde; af Brødkorn er den i Ringsted Amt hver 15de Tønde, i Sorø Birk dog kun hver 18de Tønde. Til Slut anføres Møllens Kunder.

De to Indberetninger*), som Herredsfogederne i 1689 afgav, efter at de „med største Flid havde efterset, gransket og forfaret enhver Møllens Beskaffenhed“, giver udførlige Oplysninger om Amtets Møller paa den Tid.

Mange af Møllerne er ældgamle, Havemølle nævnes allerede 1150 og Sassebro Mølle 1160. 1689 staar de endnu i god Drift og med en stor Kundekreds fra de omliggende Gaarde, og dette fortsætter helt op i 19. Aarhundrede. Deres Virksomhed er begrænset til at formale Bøndernes Korn og derefter aflevere Melet til dem igen.

I Løbet af det sidste Hundredeaar er det gaaet tilbage for de gamle Møller. Kornet gaar direkte til de store Møller i Byerne og formales der; Landbruget lægges om fra Kornavl til Kvægavl, og hver Gaard maler ved Hjælp af Vejrmølle eller Motor det Korn, der skal formales til eget Brug.

En efter en har Landets gamle Vandmøller maattet bukke under; nogle er blevet omdannet til Elektricitetsværker, andre ligger i idyllisk Forfald ved tilgroede Vandløb.

---

*) I Ribe Kathedralskoles Arkiv.

RINGSTED AMT

St. Hans Sogn.

Haugemølle — Oluf Nielsen Møller — 2 Næderfaldskværne. Fuld Vand 7 Mdr., Samlingsvand 5 Mdr. Med fuld Vand males Brødkorn 6 tdr Grynokorn 4 tdr Malt 8 tdr med Samlingsvand B: 2 G: 2 M: 2 tdr pr Døgn. Pr Aar ialt B: 1245 G: 912 M: 1584. Tolden skal deraf være hver 15 td. Brødkorn, hver 36 td. Grynokorn og Malt 3: B: $69\frac{1}{3}$ G: $25\frac{1}{3}$ M: 44 tdr. Mølle-gæster: Ringsted Closter imod 3 Gaarde, Torp 12 halve Gaarde, Ørslevunderskoven 6 Gaarde, Egelstrup 3, Kierup 3, den største Part af Ringstedby, som anses imod 24 Gaarde, Slangstrup 3 gde — ialt 48 Gaarde. [Møllen oprettet 1150, nedlagt 1901.]

Hømbmølle — Friderich Andersen Møller — 2 Nederfaldskværne; ligger straks neden for Hauge Mølle, saa ingen Afgang er af Strømmen, men nyder samme Vand som for Hauge Mølle og anses at kan male og fortjene ligesom Haugemølle. Mølle-gæster: Balstrup 2 gde, Schielrød 2, Hømb 6, Vetterløf 6, Haugbiurd 2, Tolstrup 2, Mulstrup 3 — ialt 23 Gaarde.

Sigersted Sogn.

Englerupsmølle — Svend Pedersen Møller — 2 Nederfaldskværne — For denne Mølle er ingen Damhold, saa den kan ikke holde Vandet, som gaar bort uden Nytte, naar han ikke kan male. Fuld Vand i 6 Mdr. B: 5 G: 3 M: 5 — Samlingsvand B: $11\frac{1}{2}$ G: 1 M: 2 — ialt pr Aar B: 936, G: 576, M: 1008 tdr — Told B: 52, G: 16, M: 25 tdr. Mølle-gæster: Sigersted 3 Gaarde, Englerup 2, Hømb $\frac{1}{2}$, Vetterløf $1\frac{1}{2}$, Vrangstrup 2, Tifuelse 2, ialt 11 Gaarde.

Snesløf Sogn.

Almstofte Mølle — Peder Nielsen Møller — 2 Nederfaldskværne i Ringsted Herred. Med fuld Vand 6 Mdr B: 4, G: 2 M: 4 — Med Samlingsvand 6 Mdr. B: $\frac{1}{2}$ G: $\frac{1}{2}$ M: 1 td. daglig; pr Aar B: 648, G: 360, M: 720; Told B: 36, G: 10, M: 20 tdr, Mølle-gæster i Almstofte 3 gde, Hielmsømagle 2, Tuindelstrup 1, Faringløse 1, Fridsgaard 1, Hielmsøllille 1, Herlufmagle 1, Herluf-lille 1 og Torpe. ialt 12 Gaarde. [Nedlagt.]

Tuindelstrupmølle [nu Eskildstrup Mølle] Christen Hansen — 2 Næderfaldskværne, er en gresquern maa ei maale i 4re Maane-

der. Fuld Vand 6 Mdr B: 4, G: 2, M: 4; med Samlingsvand 2 Mdr B: $1\frac{1}{2}$, G: 1, M: 2 ialt i de 8 Mdr. B: 648, G: 336, M: 672, deraf Tolden som Møllen kunde tjene B: 36, G: $9\frac{1}{3}$, M: $18\frac{2}{3}$. Møllægæster: Førsløf 4 gde, Lefuetofte 3, Horstofte 1, Aufuersid 2 ialt 10 Gaarde.

Eskildstrup gaards Vand- og Vejermølle er gandske forfalden og staar øde.

Braabye Sogn.

Becksmølle — Jens Christensen — 2 ovenfaldsqværne — Fuld Vand 5 Mdr B: 3, G: 2, M 2 — med Samlingsvand 7 Mdr B 1 G 1 M 1; ialt pr. Aar B: 528, G: 408, Malt 408 tdr. deraf Told B: $29\frac{1}{3}$ G: $11\frac{1}{3}$ M: $11\frac{1}{3}$ tdr. — Møllægæster: Braabye 10 gde, Troelstrup 3, Sætoerup 4, ialt 17.

Stocksmølle — Erich Jørgensen — 1 Overfaldsquern — Fuld Vand 5 Mdr B: $1\frac{1}{2}$, G: 1, M: 1 — Samlingsvand 7 Mdr B: $\frac{1}{2}$ G: $\frac{1}{2}$ M: 1 — pr Aar B: 264 G: 204, M: 288 og i Told B: $14\frac{2}{3}$, G: $5\frac{2}{3}$, M: 8 tdr. Møllægæster Giødstrup 6 gde, 3 Huse i Hesed. [Begge Møllerne nedlagt.]

Harsløf Sogn.

Bregentved Gaard — en liden Vandmølle Norden for Gaarden — 1 Ovenfaldsquern — med fuld Vand i 5 Mdr B: 1 G: 1 M: 1 — med Samlingsvand 7 Mdr B $\frac{1}{2}$ G $\frac{1}{2}$ M $\frac{1}{2}$; pr Aar 204 Tdr af hvert — i Told B $11\frac{1}{3}$, G: $5\frac{2}{3}$, M: $5\frac{2}{3}$. — Maaler for B.gaard og har ingen Gæster.

Endnu en liden Mølle Vesten Gaarden, 1 Overfaldsquern, staar øde og er ej brugt i nogle Aar.

Fresløv Sogn.

Frersløvmølle Anders Jørgensen — 2 Overfaldsqværne — Fuld Vand 6 Mdr: B 3 G 3 M 3, med Samlingsvand 6 Mdr B: 1, G: 1, M: 1 — i et Aar B & G & M: 576 — Told B: 32, G 16, M 16 tdr. Møllægæster Frersløf 6 gde, Høstentorp $1\frac{1}{2}$ gd. ialt $7\frac{1}{2}$ Gaard. [Nedlagt i 19. Aarh.]

Tærsløv Sogn.

Tærsløv Veiermølle — Er mesten afbrudt og øde.

Storegaard — i forige tider har der været en liden Vandmølle

til bundens egen tjeneste og der har ikke været biugning paa stedet over 30 og nogle Aar.

Viersted Sogn.

Ortueds Mølle: Hendrik Svich Møller, 2 ovenfaldsquerne — fuld Vand 6 Mdr B: 4 G: 2 M: 4 — Samlingsvand i 6 Mdr B: 2, G: 1, M: 2 — pr. Aar: B 864 G 432 M 864 i Told B: 48, G: 12, M: 24 tdr. Møllægæster: Ortued 4 gde, Viersted 5, Aagerup 3, Snecherup 1, Querchebye 3, Benløsse 3 — ialt 19 Gaarde. [Nævnt i 14. Aarhundrede.]

Jydstrup Sogn.

Nebsmølle: Hendrick Clausen Møller, 2 ovenfaldsquerne som Ortueds Mølle Møllægæster: Humbleøre Huus 1 Gaard, Jydstrup 2, Høfd 2, Harrested $1\frac{1}{2}$, Valsømagle 4 — ialt $10\frac{1}{2}$ Gaard. [Ligger i Valsøllille Sogn.]

Jydstrups Mølle: Jens Sørensen — 2 ovenfaldsquerne — fuld Vand i 6 Mdr B: $3\frac{1}{2}$ G: 2 M: 3 Samlingsvand i 6 Mdr B: $1\frac{1}{2}$ G: 1, M: 1 — pr. Aar B: 720, G: 432, M: 576 tdr, hvoraf kunde fortiennes B: 40, G: 12, M: 16 tdr. Møllægæster Jydstrup 3 gde, Taastrup 2, Hød $\frac{1}{2}$, Snecherup 1, Gammerød $\frac{1}{2}$, Grønholdt $\frac{1}{2}$, Valsøelille 1, Harrested 3, Valsømagle 1, Skee 1, ialt $13\frac{1}{2}$ Gaard.

Nyemølle: Søren Suendsen — 2 ovenfaldsquerne, som Jydstrups Mølle. Møllægæster: Jydstrup $\frac{1}{2}$ gd. Mortenstrup $2\frac{1}{2}$ gd, Atterup 1, Valsøelille 3, Rafnholt $\frac{1}{2}$ Aunstrup 2 halve Gaarde: ialt $8\frac{1}{2}$ gd.

Harrestød Sogn.

Skeemølle Jens Pedersen. 2 ovenfaldsquerne — fuld Vand 5 Mdr — B: 3, G: 2, M: 4 — med Samlingsvand 7 Mdr B: $\frac{1}{2}$, G: 1, M: 1 — pr. Aar Brødkorn 444 tdr, Grynokorn 408 tdr, Malt 648 tdr — og i Told B: $24\frac{2}{3}$ tdr, G: $11\frac{1}{3}$ tdr M: 18 tdr. — Møllægæster: Skee 3 gde Egtued 1 Oerdrup 2 ialt 6 Gaarde.

Skee Taastrup — har været en Vandmølle med 2 Kværne, er ganske afbrødt og aldeles øde.

Tilføjelse til Indberetningen: Møllerne i Herredet ligger hverandre nær. Desuden maa Landboerne nu om Stunder sælge det bedste Korn til Udgifter og de maler det ringeste saasom Hejre,

Klindte, Blandkorn, Vicker og deslige, paa saadan Korn giver lang Tid at male og ringe Told.

Underskrevet Høm 21. Juni 1689

Christen Thøgersen (Laksegl), H(ans) N(iel)S(ens Navn),
M(orten) J(en)S(ens Navn).

SORØ BIRK

Indberetning fra Mads Hansen Vice-Birkefoget i Sorø Birch, foretog v. Sorø Birketing Torsdagen 23. Mai 1689 Udnævnelse af 4 Mand: Hans Møller i Steenmagle Veirmølle, Jeffer Andersen ibm, Hans Christensen i Flinterup og Jens Nielsen i Braaby til at efterse Vandmøllerne i Sorø Amt.

Brommue Mølle Hans Andersen — 2 Nederfaldskværne — Med fuld Vand (i 6 Mdr) kan males Dag og Nat Brødkorn 6 tdr, Grynkorn 4 tdr, Malt 8 tdr. — Med Samlingsvand i 6 Mdr. B 1 G 1 M 2 — i et Aar B: 1008 tdr, G: 720 tdr, M: 1440 tdr — I Told gives hver 18de Tønde Brødkorn og hver 36te Tønde Gryn-korn og Malt. altsaa her: B: 56 G: 20 M: 40. Til Møllen søger Bierbye, Brommue og Pedersborg Sogne, og der er ikkun slet Kornmark tilforne Sogner, er ungefter = 32 hele Gaarde. Møl-len ligger paa et sidt Sted og naar fuld Vand er, falder det Mølle-ren besverligt for bagvand at male, saavel og naar sterk Frost er.

Gyrstinge Mølle — Rasmus Andersen Hiort — er en liden og ringe Gresmølle som gaar med to Nederfaldskværne og maa ey male fra 1 Maj til Michelsdag γ : i 5 Maaneder. — kan male med fuld Vand i 3 Mdr B: 3 G: $1\frac{1}{2}$ M: 4 — med Samlings-vand i 4 Mdr B: 1, G: $\frac{1}{2}$, M: 2, pr Aar B: 312 G: 156, M: 480 tdr — Told B: $17\frac{1}{3}$, G 4 tdr $2\frac{1}{4}$ sk, M: $13\frac{1}{3}$ tdr Til Møllen søger af Gyrstinge og Flintrup Sogner hen ved 16 hele Gaarde.

Satzebroe Mølle [Møllen forlængst forsvundet, vel p. G. af Strøm-mens Tilgroning. — Møllen skænket ca. 1160 til Sorø Kloster.] — Michel Lauritzen — 2 Nederfaldskværne — med fuld Vand kun i 4 Mdr, da Strømmen hvor Vandet har sit Løb fra Tuelsø, er for-groed. B: $3\frac{1}{2}$ G: 3 M: 4 — med Samlingsvand i 8 Mdr B: 2 G: 2 M: 3 — i et Aar B: 720, G: 672, M: 960 og i Told B: 40 G: 18 tdr 5 sk $1\frac{1}{3}$ fr Malt: 26 tdr 5 sk $1\frac{1}{3}$ fr — Møllegæsterne er af Slalille og Bierned Sogner, henved 22 hele Gaarde.

Fiennidsløfmølle — Knud Olsen Rar — 2 Nederfaldskværne af lige Godhed som Satzebromølle — Møllegæster af Fiennidsløfsogn og nogle af Alsted og Biernet: 2 à 23 Gaarde.

Alsted Mølle: Hendrich Andersen — 1 Nederfalds og 1 liden Overfaldskværn, af lige Godhed som Fiennidsløf Mølle. — Møllegæster fra Alsted Sogn henved 20 Gaarde.

Suserupmølle — Niels Lauritzen — 2 Overfaldskværne — fuld Vand 4 Mdr B: $3\frac{1}{2}$, G: 3, Malt 4 tdr. — Med Samlingsvand i 8 Mdr B: 1 G: 2 M: 3 — i et Aar B 576, G 672 M. 960 tdr. Tolden deraf som Mølleren tilkommer B: 32 G: 18 tdr 5 Sk $1\frac{1}{3}$ fr Malt 26 tdr. 5 Sk $1\frac{1}{3}$ fr — Møllegæster af Liunge og Braaby Sogne henved 24 Gaarde.

Kongskildemølle Laurids Nielsen — 2 overfaldskværne — fuld Vand 4 Mdr B: 3 G: 2 M: 4 Samlingsvand 8 Mdr B: $\frac{1}{2}$ G: 1 M: 2 — i et Aar B: 384, G: 384, M: 768 — i Told Brødkorn 21 tdr $2\frac{2}{3}$ skp. Grynkor 10 tdr $5\frac{1}{3}$ skp Malt 21 tdr $2\frac{2}{3}$ skp. Møllegæster fra Eschildstrup og Tystrup ialt 15 Gaarde.

Underskrevet Ørsløfvester 26. Juni 1689

Mads Hansen Hans Christensen H I S I A S J N S

FRA DE STORE LANDBO- REFORMERS TID

Af

Fritz Jacobsen.

Før de store Landboreformer i Slutningen af det 18. Aarhundrede satte deres Kronskud i Forordningen af 20. Juni 1788 om Stavnsbaandets Ophævelse, var der kommet et Par Forordninger, der tilsigtede at forbedre Bøndernes Kaar. Den første, af 20. Febr. 1771, udsendtes af Struensee, hvem Bondens Vel ogsaa laa paa Sinde, og den indeholdt *Bestemmelser om Hoveriets Fastsættelse*, saaledes at det kom til at staa i Forhold til Bøndergaardens Størrelse og dens Afstand fra Hovedgaarden. For at erfare, hvorledes Forordningen virkede, og hvorledes Bøndernes Stilling til den var, anmodede Regeringen de forskellige Amtmænd om at indsende Indberetninger fra deres respektive Amter.

I Rigsarkivet findes fra Aarene 1771—75 saadanne Indberetninger fra Sorø og Antvorskov Amter, og fra disse er efterfølgende Oplysninger hentet.

Amtmand Løwenørn, Antvorskov og Korsør Amter, skriver ^{18/7} 1771: „Udi de mig allernaadigst betroede Amter er ikke af nogen Bønder klaget over, at den nem er nægtet at forrette deres Hoverier efter Forordningen om Hoveriets Bestemmelse . . .“

Heller ikke fra Sorø og Ringsted Amter foreligger Klager.

En Indberetning af ³⁰/₁₂ 1771 fra Amtmand Reitzenstein, Sorø, maa dog ikke have været saa glædelig for Regeringen; thi den udtaler, at vel er Forordningen blevet efterlevet i Sorø og Ringsted Amter, men nogen kendelig Virkning med Hensyn til Bondestandens Opkomst er ikke at spore, da Forandringen ikke har været stor, fordi det hidtidige Hoveri ikke har været synderlig mere, end Forordningen tillader. Dog er der vundet det, at der er sat en Grænse og Orden for Hoveriet.

Men denne Orden føler Bønderne mere som en Byrde end som Nytte, hvorfor de ogsaa i Begyndelsen paa nogle Steder har sat sig op imod Forordningen og forlangt at gøre Hoveri efter den gamle Ordning uden at ville modtage „Billetten med videre af deres Husbønder“ (nævnte „Billet“ har vel været en Slags „Arbejdsseddel“, der blev udleveret den hoveripligtige, naar han havde gjort sit Arbejde).

Som en Trøst skriver Reitzenstein, at disse Uordener ved deres Opkomst straks er kvalt af ham, saa Forordningen ingen Steder siddes overhørig i de to Amter.

Paa Sorø Akademis Godser, hvor han har mere speciel Opsigt, er intet forefaldet, som er værd at indberette. Med Hensyn til det saakaldte gamle Gods i Sorø Amt saa har det der og andre Steder sket i Begyndelsen, at Bønderne har vægret sig ved at modtage Hoveribilletter, men „ved adskillige Formaninger og Trusler“ er de dog bragt til at gøre det.

Derimod har de i dette Efteraar vist sig meget opsætsige til at forrette det efter Forordningen be-

stemte Hoveri ved Akademiets store Ladegaard, og denne Opsætsighed er gaaet saa vidt, at de endog har understaaet sig i at nægte at ville forrette det Arbejde, „som de ellers altid efter Sædvane har gjort“. Amtmanden har haft forskellige mundtlige Forhandlinger med dem og givet dem adskillige Formaninger, men uden den forønskede Virkning, hvorfor han nu har set sig „nødt til, efter dennem et Forsvar i Sagen, i Forvalter Kleestrup paa Giesegaard, er blevet beskikket, for saadan deres Opsætsighed paa lovlig Maade at lade dennem til Doms tiltale og indstævne“.

Om det er lykkedes nævnte Kleestrup for Retten at redde Bønderne fra Følgerne af deres Opsætsighed, ses ikke, men Bøndernes Uvilje mod den ny Ordning synes ikke at have været saa stor i Antvorskov og Korsør Amter; thi ^{8/8} 1772 skriver Løwenørn, at ingen Klager er kommet, hverken fra Proprietairerne eller Bønderne over Forordningen, undtagen fra Enø og Agersø, men disse Sager er allerede afgjort. Han mener, at Forordningen har vist sin gode Virkning, „da det efter mine Tanker er det visseste, man kand bygge sin omdømme paa, at alting er rigtigt, naar ingen Besværinger indløber“.

„Det danske Kammer“ indsender ^{8/12} 1772 en meget lang „Forestilling“ til Kongen angaaende den omtalte Forordning, og heri omtales, at i Sorø Amt har Bønderne nogle Steder forlangt at gøre Hoveri efter den gamle Ordning, og andre Steder nægtet at gøre det Hoveri, de gjorde, før Forordningen kom. Det er sket af Modvillighed og Chicane, og fordi de har raadført sig med Procuratorer.

„Forestillingen“ indeholder derefter en længere Udredelse af Forholdet mellem Godsejere og Bønder og siger, at det altid (!) har været et fortroligt Tillidsforhold. Herskaberne har set, at deres Velstand og Opkomst beroede paa Bøndernes Kaar, og de har derfor „som Husfader eller Formynder“ baaret Omsorg for Bønderne paa deres Gods ved at holde Gaarden i god Stand og ved at give Bønderne Penge til Bæster og ved Kvægsyge — til Indkøb af Køer — forstrakt dem med Flæsk, Sædekorn og Halm om Foraaret til deres Kreaturer, samt Betaling af kongelige ordinære og ekstraordinære Skatter“.

Men Bønderne har paa deres Side „stricte“ holdt sig Forordningen efterrettelig ej at forrette flere Spand- og Gangdage end efter deres Hartkorn, hvorved mange Proprietairer har faaet adskillige Udgifter til Folkehold og Heste til Arbejdet. Nogle Steder har Bønderne fordrejet Forordningen, da de véd, at „Husbonden ej mere kan decidere i Sagen“.

Af disse Grunde har Jordegodsejerne holdt igen med at „assistere“ Bønderne, og Resultatet er blevet en daglig tiltagende Misfornøjelse og Fortrædelighed mellem Parterne. Bøndernes Vilkaar bliver slettere paa Grund af manglende Hjælp og Forstrækning, og Jorderne maa ligge ubesaaede til Tab baade for dem og det almindelige, og Bønderne sætter „den Subordination til Side, de efter Guds og Kongens Lov er deres Husbonde skyldig“.

Nogle Herregaarde har lidt Hartkorn og mange Bønder, andre omvendt, og en Gaard med mindre Hartkorn kan til Tider holde flere Folk og Kreaturer end en Gaard med større Hartkorn. Jordens og Dyrkningens Forskellighed spiller ogsaa en Rolle.

Bønderne kan mange Steder af det høje Hartkorn ikke udrede den Pløjning, som er befalet, og mange Godsejere maa lade Marker ligge usaaede til Tab og Skade for dem og det almindelige.

Endelig kommer, at Jorderne maa rebes og adskilles, da Bønderne efter Forordningen paastaar, at 6 Skpr. Land daglig skal anvises dem til at pløje, hvorved disse Hovedgaardes Jorder giver mindre Afgrøde, „da der paa Ageren bliver Ryg, hvor der har været Rende og omvendt til Skade for Vandets Afløb.“

Meget Hø er blevet ude og andet kommet sent i Hus. Bøndernes Vogne til Gødningskørsel er ikke af den Højde, Længde og Bredde, som Forordningen byder, men dog vil Bønderne ikke gøre flere Dage end fastsat. En Karl kan ikke tærse saa meget, som Forordningen befaler, men Bønderne forlanger en Billet afgivet, og Ejeren maa leje Tærskere om Foraaret. Bønderne leverer heller ej saa tjenstdygtige Folk til Arbejdet, som befalet er; de „tilbringer Fritiden i Ladhed samt fortærer Bondens Mad og Øl uden enten at arbejde for Herskabet eller Bønderne“. De nægter at komme til Hove og har „den fuldkommen dobbelt Dristighed til at benægte de dobbelte Hov-Dage, som de efter Loven skal gøre for Udeblivelsen“.

Endelig anføres, at en Ejendomsbesidder med Hensyn til Udnyttelsen af sin Ejendom er saa afhængig af sine Bønder, at det hindrer ham i at gøre de rette Dispositioner i Landvæsenets Brug til Agerdyrkningens Fremme, Kvægavls, Mejeriers og Stutteriers Anlæg.

Hidtil er Bonden fremstillet som den, der har

Hovedskylden for den slette Tilstand og det daarligere Forhold mellem Parterne, men nu faar den anden Part en lille Snert, idet der skrives, at „der vel har været Ejere, som trods det, at man ikke kan befordre sin egen Velstand ved at mishandle sine Bønder, har misbrugt de dem forundte Friheder ved at kræve mere Arbejde end lovligt, hvorfor det er rimeligt, at Hoveriet fastsættes ved Forordning“.

Det danske Kammers Sympati synes dog overvejende at være for Godsejerne, og der afgives endnu følgende „Venlighed“: „Bønderne og deres Tjenestefolk tænker kun paa, at Dagen kan gaa rask, at de kan faa deres Billet, uden at noget af Arbejdet bliver forrettet, hvoraf de før gjorde lige saa meget i 1 som nu i 2 Dage“.

At Situationen er uheldig og bør ændres, indser de høje Herrer dog, idet de til sidst fremsætter et omstændeligt Forslag til en Ordning af Spørgsmaalet. Det gaar i Hovedsagen ud paa, at Amtmanden i hvert Amt sammen med to i Amtet boende og i Landvæsenet kyndige Mænd, der dog ikke maatte være Ejere af Sædegaarde eller Steder, hvortil Hoveri skulde ydes, skulde indfinde sig paa hver Sædegaard i hvert Amt og der i Husbondens eller Fuldmægtigens Nærværelse samt to af hver By paa Godset udnævnte vederhæftige og fornuftige Gaardfæsteres Overværelse lade sig give en rigtig Forklaring og Efterretning af begge Parter og derefter gøre sig al Umage for i Mindelighed uden Fornærmelse for nogen af Parterne at faa dem til at fastsætte alle nærmere Regler.

Det vil ses, at den af Struensee givne Forordning ud fra Grundsætningen, at „Bøndernes Byrder

ikke alene skal være bestemte, men taalelige“, ikke blev modtaget med udelt Velvilje, end ikke altid hos den Part, hvis Velfærd den tilsigtede, og den Glæde, som mange Bønder nok har følt ved Hoveriets Fastsættelse, varede kun kort. Da Struensee efter 16 Maaneders Regering styrtedes og efterfulgtes af Guldberg, begyndte en kold Vind igen at blæse over den danske Bonde.

Den her omtalte Forordning afløstes ^{12/8} 1773 af en ny, hvori det fastsattes, at Hoveriet skulde fastsættes efter hver Egns gamle Brug — altsaa igen være ubestemt. Den af Struensee paatænkte Forordning om en Indskrækning af Stavnsbaandet blev ogsaa henlagt.

Derimod var der et andet Punkt, hvor den med Bondereformer saa forsigtige Guldberg dog viste sig „reformvenlig“ — dog maaske kun efter Tilskyndelse af andre.

I Aaret 1781, den 23. April, udkom den for det senere danske Landbrug grundlæggende *Forordning om Jordfællesskabets Ophævelse*. Denne Bestræbelse var begyndt forinden ved en Forordning af 29. Dec. 1758, som senere Forordninger havde udvidet. Men først Forordningen af 1781 fik Sagen til rigtig at glide, idet den gav en enkelt Mand Ret til at forlange sin Jord udskiftet. Tillige skulde da hele Bymarken opmaales paa fælles Bekostning. Og Regeringen lovede Bygningshjælp til Udflyttere.

Denne Udskiftning og de dermed sammenhørende Forbedringer foregik i alle de her omhandlede Aar, hvad der vil ses af det efterfølgende.

I Rigsarkivet findes en Række Indberetninger fra Aarene 1773 – 1809, indsendt af Amtmændene. I disse

Indberetninger anføres, hvilke Forbedringer i Landbruget, der er sket, særlig for de store Gaardes Vedkommende, og de Foranstaltninger, der er truffet til Ophævelse af Jordfællesskabet. Fra Antvorskov og Korsør Amter meddeles nedenstaaende:

I Indberetningen fra 1773 anføres for Antvorskov Distrikts Vedkommende, at Fællesskabet er ophævet mellem 36 Byer, hvoraf adskillige var Lodtager med Kongen. Der er foretaget Deling af det store Kindertoftes Overdrev, hvis Areal er 1555 $\frac{1}{2}$ Td. Rugland og er anslaaet i Græsning til „544 $\frac{1}{3}$ Høved“; deraf 230 Høveder for Antvorskovs Vedkommende. I Ottestrup ejer Kongen 3 Gaarde, Præstens Anneksbonde 1 Gaard og Degnen 1 Gaard; i Vedbynørre er der 13 Gaarde, hvoraf de 9 ligger hver i deres Jord, medens de 4 skal opbygges i dem tildelte Jordparceller. Alle disse Gaarde har deres Jord for sig selv uden Fællesskab med andre.

Aaers og Mosers Udgravning er et Punkt i Indberetningen, og det meddeles, at Vaarby Aa fra Faardrup Bys Grund ved Lundbygaard (!) til Udløbet i Havet, ialt 24000 Alen, er udgravet med 3 Alens Grøft og oprenset, hvilket har bevirket, at Vandet meget er faldet til de paagrænsende Enges Forbedring. Den store Mose paa Flakkebjerg Mark er gennemgravet med en stor og bred Grøft til stor Forbedring for den „vidtløftige“ Engbund. Ligeledes er Vedbynørremosen gennemskaaret, saa der er fremkommet en stor, god Tørvemose.

I Indberetningen fra 1778 skrives, at den saakaldte Nyesøe, som ved det Antvorskovske Distrikts Salg var begyndt at gøres til Pløjeland ved Udgravning, nu er bragt i den Stand, at der i Stedet for

24 à 30 Tdr. nu kan saas 90 à 100 Tdr. af alle Sorter Sæd. En Sø, som kaldes Bierbye Søe, er udgravet til Agerland, hvori kan saas c. 80 Tdr. Sæd af alle Slags.

Fra Sønderup Sønder Bys Enge og Moser er gravet nogle Tusinde Alen Grøfter til Vands Afledning til Stranden, og „den bekendte Dahl-Moese“ er gennemskaaret saa vidt Vemmeløse Bys Grunde strækker, og Sø-Mosen er gennemskaaret med en 4 Alen bred Grøft. Aaen, som løber gennem Piibe Engen ved Gyldenholm, er oprenset og gjort større til Forbedring for Høbunden (1778). Paa Liselund, (Landbytorp — Store Frederikslund) er Helde Søen, Tofte Mosen, Store Kringelmosen, Lille Kringelmosen, Stente Mosen, Edske Mosen og Ulfsmosen blevet udgravet (1782).

Paa Agersø er „den saakaldte Fette-Søe“ blevet udgravet, og efter at Vandet er udledet, er der sat en Dæmning af Tang og Grus imod Stranden, „som om føje Tid kendelig vil forbedre Græsningen“.

Endvidere melder de forskellige Indberetninger, at der paa mange af de store Gaarde som Frederikslund, Basnæs, Gerdrup, Lyngbygaard, Bonderup, Førslev og Gunderslevholm er udgravet Moser og Vandhuller og gravet Grøfter til Vandets Afledning fra Hovmarkerne. Særlig paa Nordruplund Gods er der arbejdet i denne Henseende, idet man der har gravet, dels til Afledning af Vand, dels til Adskillelse mellem Marker, ialt 33300 Alen Grøfter, og Aaen er oprenset paa en Strækning af 13700 Alen.

Kultivering af Moser og Kær og Afledning af Vand fra de dyrkede Marker har saaledes været et

Punkt, der er sat en Del ind paa, men ogsaa om andre Forbedringer faar man Oplysninger.

Under Gerdrup og Lyngbygaard meddeles, at der er anlagt Humle- og Frugthaver og „udvidet den for Landet saa nyttige Potatos-Avling; derimod har Hør Avlingen misbrugt afvigte Sommer“.

Ved Bonderup er 50 Tdr. Land Krat opbrudt og taget under Plov, og paa Basnæs er det samme sket med 10 Tdr. Land, medens man paa Espe har indhegnet en større Strækning til Skovopelskning, som med Tiden lover god Fremvækst. Der er ogsaa plantet en Del Træer af alle Slags. Nogle Fiske-damme er anlagt, og flere er under Arbejde. Humle-avlen er forbedret, saaledes at der nu foruden det fornødne i Husholdningen kan sælges. Paa Gyldenholm Gods har man opryddet adskillige Steder paa de gamle Heste-Kobler og inddelt dem under Hovmarkerne, saa de nu drives under Plov. Ved Gunderslevholm har man ogsaa inddraget Overdrevs- og Skovjord under Markerne, som nu er inddelt i flere end før til Gavn for Avlingen.

Fra Saltø og Harrested meldes, at Bønderne er fri for Hoveri med at pløje, saa og tærsk, hvilket Arbejde Forpagteren selv lader forrette, mod at Bønderne svarer i Afgift 1 Td. Havre pr. Td. Hartkorn.

Om „Agersøe og Omøe Insuler“ skrives (1778): „Til i Aaret 1775 har Øboerer ikke vidst, at der paa Landet kunde saas Vinter-Hvede, som siden er bleven forsøgt og nu saas af de fleste, hvilken vel ikke har været meget frugtbar, siden Gødning ikke er overflødig; dog har den for nogle givet 8de og andre det 9de Korn og det af en Jord, der aarlig bruges.

Hø-Avlingen drives paa Agersøe med god Nytte til Bøndernes Nødvendighed“.

Paa Ødemark har man inddelt den Jord, der var bestemt til aarlig Brug, saaledes at den nu skal bruges i to Aar og hvile det tredie. Frederikslund har faaet ryddet Krattet paa 2 Marker, som nu er Pløje- og Sædeland, og i Skoven er indhegnet 2 anselige Stykker Jord, hvori der findes nogle Tusinde unge Ege, Bøge og andre Træer under Opelskning. Baade her og i Gyldenholm Skove „opsnides“ unge Træer til bedre Fremvækst. Fra Antvorskov og Falkensten Godser meddeles, at man med lejet Arbejdskraft har begyndt at rydde til Pløjeland „en med Stød, Krat og Sten stærkt bevokset Mark paa 100 Tdr. Land, der ingen Tid forhen har været under Ploven“. I Stedet for 3 Marker indeles Falkenstens Jord i 11 indgrøftede Marker.

Indberetningen fra 1784 melder: „Paa Agersøe har Ejeren, Sognepræsten Hr. Thancher i Skælskør, ladet Bønderne i afvigte Aar indtage et Stykke Jord, kaldet Fruer-Wraaen, som maaske har ligget i Overdrev udyrket, for dermed at forstørre den mindste Mark“.

Fra de forskellige Hovedgaarde og Byer meldes stadig, at der til Hegn om Marken er opsat Stengærder — Gunderslevholm har opsat 5—600 Favne. Man slog to Fluere med eet Smæk! Markerne rensedes for de store Sten og fik Hegn af dem, men det maa have kostet Arbejde.

Der meddeles ogsaa om en Del Mageskifter, dels mellem Byer, som vil have gjort Skellinien lige og dermed kortere, og dels mellem Godser, som ønsker mere hensigtsmæssig Beliggenhed af tilhørende Bøndergaarde; saaledes mageskifter Borreby og Basnæs

Bøndergods paa Stignæs. Fuglebjerggaard faar ved Mageskifte sine 3 Marker fri for Fællesskabet med Bønderne.

Det store Spørgsmaal, *Fællesskabets Ophævelse*, havde som før nævnt — allerede 1773 det Resultat at opvise, at der paa Antvorskov Distrikt var 36 Byer, som havde faaet Fællesskabet ophævet. Det var ophævet mellem Borrebygaards Bønder og mellem Borreby og Basnæs Godser paa Stignæs, hvor alle Borreby Bønder havde faaet lige Grund-Hartkorn og Afgift. Under Espe var Neble By ved Grøftning skilt fra Stude og Erdrup Byer, ligesom Boeslunde var skilt fra Erdrup. Under Dyrehovedgaard (Taarnborg) var Fællesskabet mellem 3 Byer ophævet og en Mark for sig selv indhegnet.

Fra Gyldenholm meldes, at Overdrevsgræsningen i Sdr. Overdrev er afgravet og indhegnet indbyrdes mellem Godsets Bønder. De 4 Byer Stenstrup, Sørbymagle, Sørbylille og Halkevad er gjort lige i Hartkorn og Jorderne delt af Bønderne selv ved Hjælp af og i Overværelse af Godsets Bondefogeder (1773).

Indberetningen fra 1778 meddeler, at Gerlev By, som bestaar af 16 Gaardfæstere, har faaet rebet Markerne og gjort dem lige. Esholte og Kirkerup Byer er gjort lige i Hartkorn, og Beboerne har selv rebet og delt Jorden. Halseby, Frølunde og Svendstrup fralukker Halseby Møllemark fra Greve-Skovs Mark, som tilhører Frølunde. Frølunde og Svendstrup har adskilt en Mark, „Fidde-Marken“, fra Næsby og Forlev, der tilhører andre Ejere. Ligeledes har Tjæreby fralukt den med Frølunde og Halseby tilforn havende fælles Mark, Bagerne Mark kaldet. Vemmelev og Hemmeshøj har fralukket den saakaldte Møllemark,

de hidtil har haft fælles, og Ormslev har fralukket Kirkemarken, som før var fælles med Vemmelev.

I Anledning af, at Provst Torm i K. Stillinge har faaet sin Jord samlet og adskilt fra Fællesskabet, har Bønderne i Keldstrup og Ø. Stillinge fralukket den hidtidige Fællesmark. I Store-Kongsmark er opbygget 3 nye Bøndergaarde af 3 Mænd, som før var Gaardfæstere i Store-Valby.

Under den daværende Hovedgaard Landbytorp (Store Frederikslund) har Næsby og Skaftelev ved Grøft sat Skel mellem Byjorderne, og det samme er sket mellem Tyelse, Ollerup paa den ene Side og Hallelev, Sønderup paa den anden Side — ligeledes mellem Sorterup og Tyelse. Kindertofte Hartkorn er rebet mellem dens 8 Gaardmænd, som hver har faaet 5 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. $2\frac{7}{8}$ Alb. I Vedbynørre er Hartkornet ogsaa delt mellem de 11 Gaarde, hvoraf de to dog kun har faaet godt Halvdelen af, hvad de andre har faaet i Hartkorn, paa Grund af Jordens vanskelige Beliggenhed, der har vanskeliggjort Rebningen. Grøfte og Vedbysønder har faaet delt Hartkornet lige.

I Aaret 1784 meddeles, at Fællesskabet er ophævet mellem Bønderne i Egeslevmagle, Egeslevlille, Ørslev, Stubberup, Sibberup, Vedskølle, Lundby, Hesselby, Smidstrup og Magleby. Bønderne i Vemmelev og Ormslev har haft travlt med deres Markers Forandring, Hegns og Gærders Indretning, paa Grund af Landevejsanlæg over Markerne, hvorved nye Hegn og Led behøves. Fra Holsteinborg Gods berettes, at Bisserup og Nyrup, som „havde Flengs Jorder tilsammen“, nu hver har faaet sine Jorder for sig, og Haarslev By har faaet delt sin udskiftede Jord i 8 Marker: 4 til Pløjeland og 4 til Græsning og Hø.

Det ovenfor omtalte Landevejsanlæg har haft ubehagelige Følger for nogle Byer; thi 1785 indberettes, at Landsgrav ligger i Fællesskab med Hyllerup, Holmstrup, Bjergby og Slagelse, fordi Bønderne ikke formaar at udrede de ved Adskillelsen forbundne Udgifter og fordi den længe herskende Dyrtid, Vejarbejde „og andet for Bonden trykkende derudi gjort Hinder“. Endelig finder de ogsaa Fordel ved Fællesskabet — nogle af Byerne særlig af Hensyn til Grøftningen — saa længe de ikke kan naa en bedre Indretning med deres Jorder.

Hyllerup og Holmstrup har samme Grunde som Landsgrav til foreløbig at holde paa Fællesskabets Vedbliven, saa alle Bønder har jo ikke været lige begejstrede for denne gennemgribende Reform i Landbruget.

Indberetningernes Indhold er langt fra udtømt med disse Oplysninger, men dels er det mere eller mindre varierede Gentagelser af det her meddelte, og dels vilde det kræve for megen Plads med en udtømmende Gengivelse.

Det vil af det her meddelte kunne ses, at de nye Tider, der gryede for Bønderne, har medført stor Foretagsomhed mange Steder til Gavn for den enkelte og Samfundet i sin Helhed.

NY LITTERATUR OM SORØ AMT

ationalmuseet har nu paabegyndt Udgivelsen af det store Værk om Sorø Amts Kirker, det andet Hovedbind af „*Danmarks Kirker*“. Naar det kan leveres saa billigt, som vi i Fjor kunde meddele, er det naturligvis kun i Kraft af en betydelig Understøttelse. Foretagendet var i Fare, da Kirkeministeriet var ved at trække sig tilbage, men Nationalmuseets energiske Direktør Dr. M. Mackeprang hang i, saa der ingen Stranding skete. Kirkeministeriet fandt at kunne tage nogle Penge fra Præsteembederne. Carlsbergfondet, Ny Carlsbergfondet, Frederiksborgmuseet og Zeuthens Mindelegat traadte til. Og saa fortsætter man. Nu skulde interesserede Mennesker og Amtets Kirkebestyrelser gerne føje deres Hjælp til ved at købe Bogen.

Det Bind, der nu kommer, er i Virkeligheden to Bind („Halvbind“) og vil give en meget fyldig Behandling af alle Amtets Kirker. Man kan jo se efter i første Bind over Præstø Amt og derved se, hvordan det bliver. Der falder ogsaa lidt af til andre Interesser. Alle Kirkebyernes Byplaner fra Udskiftningskortene (d. v. s. før Udskiftningen) bliver aftrykt.

En lille Smule vil der ogsaa blive rørt ved Spørgsmaalet om Kirkernes Oprindelse. I en Del af Sorø Amt tilspidser dette Spørgsmaal sig paa Grund af særlige Forhold. Den nye Professor i Kirkehistorie Dr. Hal Koch har jo nylig skrevet nogle meget omhyggelige Undersøgelser angaaende „*Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder*“. Han kommer til det Resultat, at Kirkerne i Danmark næsten aldrig er anlagt af rige Privatmænd. Det er Sognebeboerne, som i Fællesskab har bygget, siger han. Ja, han er tilbøjelig til at mene, at hvor en Herremand senere optræder som Patron for en Sognekirke, er der noget, der har ud-

viklet sig bagefter i Kraft af Adelens stigende Rettigheder. Dette er ikke let at afgøre. Det turde være rigtigt, at den alt overvejende Regel er, at Befolkningen har bygget. Imidlertid er vi her i den i Virkeligheden fyrstelige Hvide-Slægts Land. Den har utvivlsomt bygget Kirker paa eget Initiativ, maaske endda i et Distrikt, som sent kristnedes. Der er jo solidt Vidnesbyrd for, at Skjalm Hvides Fader Toke var den første kristne Mand i Slægten.

Det nye Bind er ligesom det første indledet med en Vejledning, hvori der er skematiske Tegninger af Byggekonstruktioner og Murværksarter samt Opregning og Forklaring af de mange tekniske Benævnelser, som man er nødt til at bruge, baade for Tydeligheds og for Kortheds Skyld.

Dette Bind er redigeret af *Victor Hermansen* og *Poul Nørlund*. Dog er Sorø Kirke undtagelsesvis beskrevet af Direktør Dr. *Mackeprang*, der fra sin Latinskoletid vel føler en særlig Tilknytning til Sorø.

De to udkomne Hefter behandler Amtets Købstæder og har begyndt med Landsbykirkerne i Alsted Herred.

De mægtige Kirker i Sorø og Ringsted er der jo allerede skrevet store Bøger om, saa at de to Beskrivelser som Helhed ikke kan betegnes som Overraskelser. Men det er alligevel en Fornøjelse at se det smukke og rige Billedmateriale og at følge en Fremstilling, der omhyggeligt tager alle Spørgsmaal op fra Grunden, — og jo da ogsaa har en hel Del lagttagelser, som ikke var gjort, da de ældre Værker skreves. Man har fornylig gjort Fund i Sorø Kirke af gamle Portaler og den Slags. Bl. a. afbildes her det skønne Kalkmaleri af Jesu Gang til Korset fra Tiden kort før Reformationen. En Undersøgelse 1933 har vist, at Kirkens Indre fra første Færd har været rødkalket med malede hvide Fuger.

Mærkelig er en Fortykning i Kirkens allervestligste Murværk, hvor der ogsaa er en Hulrums-Vindeltrappe. En Cistercienserkirke maatte ikke have noget Taarn. Men mon den ikke maatte have, hvad Tyskerne kalder et „Vestværk“? Det var forneden en Forhal og derover et Stokværk — man fristes til at sige en „Loge“ — for et højt Herskab. Blandt Munkene maatte Folk ude fra Verden ikke komme. Men saaledes i tilbørlig Afstand maatte de nok overvære Messer og Andagter. Domkirkerne i Dalby, Viborg og Ribe har haft saadanne, ligesaa Klosterkirkerne i Veng og As-

mild. Og i adskillige Landsbykirker findes der Efterligninger, saaledes i Tveje Merløse og tilsyneladende i Kopi deraf i Fjenneslev.

Naar en fyrstelig Familie som „Hviderne“ anlagde et saadant Kloster, var det jo bl. a. for at faa et helligt Sted, hvor deres Grave kunde være omsluttede af et helligt Broderskab, hvis Fromhed kom de begravede tilgode. Derfor var det ikke urimeligt, at Giverne ogsaa i levende Live kunde komme den hellige Tjeneste indenfor Syns- og Hørevidde.

Allerede 1179 begravedes Biskop Frederik af Slesvig der, hvor nu Holberg hviler, og 1186 fik Absalons Fætter Sune Ebbesen sin Grav i Hovedskibet. Allerede da var Kirken altsaa saa langt fremme. Den ældste Klosterkirke oppe paa Bakken ved Gymnasiet stod dog til 1285.

Vi bemærker under Henvisning til S. 47 her i Aarbogen, at Aabningen af Absalons Grav ikke skete 1536 men 1537. Her meddeles nogle Højdemaal for disse anselige Mænd af Hvidslægten og Kongeslægten. Absalon har muligvis været 190 Centimeter høj, muligvis dog kun 182. Skjalm Hvide 172 Ctm., Toke Skjalmsøn 181, Valdemar Atterdag muligvis 185, muligvis kun 181,5. Altsaa, efter Beregninger af Dr. K. Fischer-Møller, knap saa høje som man hidtil har troet.

Efter Sorø behandles den store Benediktinerkirke i *Ringsted*, nu kaldet St. Bendts, i gamle Dage Vor Frue.

I Indledningen regnes der med, at den ca. 1080 byggede Fraadstenskirkelike ikke har været Klosterkirke før 1135, da Erik Emune gav Indtægter til et Brodersamfund ved den. Det er jo Knud Lavards Hellighed, der foranlediger den store Udvikling. Den var iøvrigt med Rette uhyre omstridt, en Folketro, som bl. a. Kirkens Præster var imod, saa at Kong Erik Lam maatte lade hente en Benediktiner fra St. Knuds Kloster i Odense til som Abbed at faa Skik paa de genstridige. Men siden gled det, og den store Nybygning begyndte saaledes, at Kor og Kors antages at have været færdige 1170, Resten i Løbet af Aarhundredet. Paa Planen S. 117 ses den gamle Kirkes Plads i den nye.

Som bekendt er Bygningerne mellem Byens Torv og Kirken i den senere Tid blevet fjernede, saa at man uhindret ser Kirkens vældige Østfront med de fem Kor, — noget som der vel nu ikke er Mage til i Norden. Det viser sig, at H. Storcks Spir kroner

dette Parti paa en udmærket Maade. Tillige er Pladsen ved Vestgavlen blevet reguleret og mere fri, hvorved det aabenbares, at den af Størck rekonstruerede Vestgavl ogsaa er meget smuk.

Mod Nord staar endnu den sentmiddelalderlige Hegnsmur. Under Rydningen fremkom Fundamenterne af en østlig Mur, der dog er gjort usynlige. Den betegnes her (S. 111) som Kirkegaardsmur men turde have været noget interessantere, nemlig Hegnsmuren om det egentlige Klosteromraade. Det er egentlig dette, der er „Kloster“ (Clastrum, Indelukke), hvorinde uvedkommende ikke havde noget at bestille, og udenfor hvilket Munkene ikke maatte komme. I Købmand J. Jensens Have er der fundet Fundamenter til en lignende Vestmur, og forresten optoges der tværs over Anlægget „Klosterhaven“ et Kampestensfundament, der *kan* have tilhørt en Sydmur. I Sorø og paa Herlufsholm kender man Indelukkets Linjer og det kan have en vis Interesse at kende dem i Ringsted med.

Løvrigt er det ganske interessant, at Skiftegangen viser, at det anselige Centraltaarn er „luthersk“, formentlig opført omkr. 1580.

„Ringsted er en af de Kirker i Landet, som har de rigeste og værdifuldste Kalkmalerier“, skrives der, og vi faar derefter Beskrivelse og Afbildning af dem, tildels ogsaa nogle nu bort-huggede. Teksten af Marie-Antifonen paa den forsvundne Højalter-Tavle S. 150 kan suppleres noget efter P. D. Steidl: Vor Frues Sange (1918) S. 149.

Under „Gravininder“ faar naturligvis særlig Kongegravene Omtale og Beskrivelse. I godt 100 Aar var denne Kirke jo Kongehusets Gravkirke, hvortil de kongelige Personer „lod sig vente“, som det hedder i Visen om Dronning Dagmar. Men den har ogsaa Danmarks største Gravsten over Mourids Krognos med Moder og Hustru, der tillige er et fremragende dygtigt Billedhuggerarbejde, „sikkert Arbejde af Morten Bussert“, ligesom Absalons Gravsten.

Slagelse St. Mikkels Kirke fik jo en fyldig Beskrivelse i Festskriftet 1933, som vore Medlemmer fik. Men her er den ikke saa lidt udførligere. Den er en typisk gotisk Bygning, og mod Sædvane er den ældre Kirke ikke indbygget i den senere men fuldstændig forsvundet (med mindre der skulde sidde noget inden i Murene og Pillerne).

St. Peders Kirke har derimod i sit Murværk endnu den op-

rindelige ret beskedne romanske Kampestenskirke, som ved Tilbygning er blevet til adskilligt mere. Den Kirke, som hellig Anders var Præst ved, staar i Virkeligheden endnu. Men Minderne om ham deri er borte. Ogsaa Hospitalskirken omtales og afbildes, mens der ikke kan siges meget om den forsvundne Frue Kirke.

I *Skælskør* er Kirken senromansk fra lidt efter Aar 1200, af Kampesten og Tegl i Blanding, ca. 100 Aar senere overhvalvet, paa Grund af Bredden med en Række Piller midt i Rummet. Der bliver gjort opmærksom paa den interessante Vestgavl, som skjules af Taarnet.

Karmeliterklosteret med dets Kirke faar kun faa Linjer. Naar det synes at henvises til Pladsen „Mariæ Kirkegaard“, da mener jeg, at det ikke passer. Proprietær Chr. Jespersen kan fortælle noget derom, idet man inde i Byen mellem Algade og Noret har truffet paa betydelige Levninger baade af Bygninger og Kirkegaard.

I *Korsør* behandles kun den gamle Kirke, og da den er forsvunden, bliver dette ret kortfattet. Derimod behandles udførligt det fra den gamle Kirke overflyttede Inventar.

Derefter behandles Landsbykirkerne. Først den mærkeligt sammenknebnede og tidsmæssig noget ubestemmelige *Pedersborg* Kirke paa sin Borgbanke og med den middelalderlige Altertavle.

Lyngø, romansk af Kampesten, stærkt udvidet.

„Vor Frue“ i *Broby*, romansk af Kampesten, udvidet mod Nord, rig paa Kalkmalerier, baade romanske og gotiske.

Alsted, romansk af Kvadre af Fakse-Kalk med sit brede og trygge gotiske Teglstens-Taarn og med den oprindelige romanske Maleriudsmykning bag Alteret, — fra den Tid, da man ikke meget tegnede den Korsfæstede, men derimod Herren paa sin Herligheds-Trone.

Udgivelsen har længe været forberedt, saa man kan regne med en ret hurtig Levering af de kommende Hefter.

„*Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1936*“ er den niende Aargang af det Aarskrift, som Nationalmuseet aarlig udgiver i fint Udstyr og med Tekst af vore første Fagmænd. — Dermed søger det Føling med det danske Folk og giver interesserede

Mennesker Lejlighed til at faa virkelig Besked om Fund og Fremskridt paa disse Omraader.

Man har jo i mange Aar undersøgt grundigt i Danmark, saa man kunde forfalde til at tro, at de store Overraskelsers Tid nu var forbi. Saadan er det ikke. Der synes at være gemt forbløffende Ting i Danmarks Jord, og de sidste Aar har været rige paa Overraskelser: en hel ekstra gammel Stenalder, Landsbyhuse fra Jernalderen, Agre fra baade Bronzealder og Jernalder, en Bronzealderkvinde, et Vikingeskib.

Een af de store Overraskelser hører hjemme her i Sorø Amt, et stort Fund, som tillige endnu er en stor Gaade. Det behandles i nævnte Aarbog af Dr. *Poul Nørlund: Trelleborg ved Slagelse, hvad der er fundet, og hvad der har været.*

Paa en Landtunge, hvor Vaarbyaa og Tudeaa løber sammen for at følges ad ud i Musholmbugten, ligger en cirkelrund Vold af betydelig Drøjde omsluttende en Plads paa næsten 3 Tdr. Land.

Det blev Dr. Poul Nørlunds Opgave at undersøge denne Plads, og han fandt noget ganske uanet. Ikke en gammel By eller Folkeborg men et „Jomsborg“, et Anlæg af forbløffende Planmæssighed og Nøjagtighed. Det Maal, der har været brugt, er romerske Fod. Husene er 100 romerske Fod lange. Omsat i Meter har Volden en indvendig Radius paa 68 Meter. Arbejdet er gjort saa nøjagtigt, at der ikke er fundet større Afvigelse end 20—30 Ctm.

Volden har udvendig haft en Stenkant foruden, indvendig en Palissadevæg. Der er 4 Porte i nøjagtige Afstande. Mellem dem har der gaaet plankebelagte Gader ind mod en Midterplads og afskaaret Pladsen i 4 Afsnit. Og paa disse har der ligget 16 ganske ens Huse, dannende 4 Karreer. Hvert Hus er 29,5 Meter langt, bredest paa Midten, regelmæssig rundet ind hen imod Enderne, hvor det er afsluttet med lige Gavle i 4,5 Meters Bredde, mens Huset paa det bredeste er 8 Meter. Indvendig har der været et 18 Meter langt Midterrum med et Arnested i Midten, samt to ens store Gavlrums. Væggene har været Stavbygning af opstaaende Planker, der er gravet i Jorden. Udenom har der staaet Træstøtter.

Det hele er aabenbart anlagt paa een Gang og har øjensynlig ikke bestaaet ret længe. Tiden synes at være engang i det 10. Aarhundrede. Og Opgaven maa have været af militær Art. Om det er Ven eller Fjende, ved ingen.

Takket være Grosserer Hans Lystrup og Carlsbergfondet er Pladsen bleven offentlig Ejendom, Bygningssporene vil blive gjort synlige allerede i den kommende Sommer, og Sorø Amt vil her have en Seværdighed. Men Forbilledet til dette Anlæg maa søges i Udlandet. Der findes Rundvolde nok, men hidtil har man ikke fundet noget saadant. Ad Aare løftes maaske Sløret, og vi haaber at kunne bringe en rigtig Beskrivelse i vor Aarbog. Men indtil videre henvises til denne foreløbige Redegørelse af Dr. Poul Nørlund med dens fortræffelige Billeder.

Af en Serie, som hedder „Min Hjemstavn“, som udkommer paa H. Hirschsprungs Forlag under Redaktion af H. V. Clausen og Hilmar Ødum, er i 1936 udgivet Nr. 2: *Midtsjælland*. Den er beregnet baade til Læsning og Skolebrug. Navnet „Midtsjælland“ er ment i Modsætning til Nordsjælland og Sydsjælland. Bogen behandler altsaa et Bælte tværs over Sjælland fra Østkyst til Vestkyst, men Stregerne er dog lidt skæve, saa at Køge gaar sammen med Stevns til Sydsjælland. Bortset fra et Stykke Land omkring Roskilde handler Bogen altsaa om Sorø Amt. Bogen er paa 88 Sider. Forskellige Fagmænd behandler hver sit Emne. Indholdet er: *Midtsjællands Geologi* af Dr. phil. S. A. Andersen. *Midtsjællands Plantevækst* af cand. mag. P. L. Jørgensen. *Midtsjællands Dyreliv* af mag. scient. Asger Ditlevsen. *Det forhistoriske Midtsjælland* af Direktør Arthur Fang. *Midtsjællands Historie* af Museumsinspektør Dr. phil. Poul Nørlund. *Midtsjællands Indsats i dansk Aandsliv* af Lektor Th. A. Müller.

Naturligvis kan der kun blive Plads til Oversigter, navnlig paa historisk Omraade, men saadanne er der ogsaa Brug for. Dr. Nørlund knytter sig stærkt til Veje og Bygninger, og da naturligvis særlig Kirkebygninger. Slaglille Kirke er rekonstrueret som Model for den gamle Landsbykirke. Om det bekendte Billede i Fjenneslev siges det, at det enten skal forestille Asser Rig og Hustru eller Skjalm Hvide og Hustru. Om det store Taarn paa Korsør Søbatteri siges det, at det i Virkeligheden er et af vore bedst bevarede middelalderlige Befæstningstaarne, og en skaansom og kyndig Restaurering vilde kunne gøre det til en stor Seværdighed.

Det med Vejene foranlediger mig til en Bemærkning. Sorø Amts Vejhistorie trænger til en grundig Undersøgelse. I den gamle Tid, da Riget ikke var centraliseret i en vældig Hovedstad og der ikke fandtes et stort København, har der naturligvis ikke været en saadan Danmarks Riges Hovedlandevej her forbi som nu. En Vej af Betydning som den jydsk Hærvej har Sjælland vel næppe haft. Der maa dog have været en betydningsfuld Vej fra Roskilde til Storebælt, selvfølgelig over Slagelse. Men jeg er i de senere Aar kommet til at tvivle paa den almindelige — ogsaa her refererede — Antagelse, at denne Folkevej har gaaet norden om Haraldsted Sø. Her gik Frederik den Andens Kongevej fra 1584. I Ringsted Klosters Lensregnskab for dette Aar har vi Regnskab for Bygning af Broerne paa denne „Kgl. Majestæts nye Vej“ over „Gørløaa“ og over et Vandløb ved Egerup. Den kom fra Haraldsted Kongsgaard over Broen ved Holtehuset og styrede sønden om Mørup og norden om Soer til Kongebroen, som blev bygget i den Anledning (slgn. Sorø, skrevet af gl. Soranere, I 17). Men den var Kongens reserverede Vej, spærret for andre. En Allemands-Vej gik sydligere, vestfra set: over Saserbro gennem Fjenneslevmagle By, noget sønden for Fjenneslevlille, videre gennem Sigersted By og i en Bue op til Ringsted By, formentlig oprindelig til St. Hans Port. Den ses paa Videnskabernes Selskabs Kort og kan endnu spores i Marken. Det er den, de Rejsende kom ad i Aarhundrederne fra Reformationen, og det er den, der blev afløst af den nuværende noget nordligere Hovedlandevej. I de senere Tider var den drejet op til Slaglille og fortsatte derfra til Kongebroen; men i en ældre Tid har den sagtens gaaet sønden om Soer. Og Dr. Nørlund har vist god Grund til at formode, at fra Slagelse har den gaaet forbi Trelleborg til Skudehavnen.

Gode og klare Billeder understøtter Teksten. Tildels er de lavet til Bogen, saaledes et Kort over Isens omtrentlige Udbredelse i Midtsjælland, da Tunneldalene (hvori der nu er Søer og Aær) blev udgravet af Smeltevandsfloderne under Isen. Det viser en isfri Trekant, hvis Linjer omtrent betegnes af Punkterne Kalundborg, Sorø, Holbæk, — hvor der altsaa ligesom i Nutidens Grønland har været en Smule Muligheder udenfor Isranden. Isens Glide-Retning er betegnet ved Streger.

Til denne Omtale af Bøger fra i Aar maa det være tilladt at føje en Nævnelse af et Par fra i Fjor. Vore Medlemmer har haft Lejlighed til at komme i Besiddelse af Lektor *H. J. Helms: Skovkloster-Herlufsholm*. De har deraf kunnet faa et anskueligt Billede baade fra Middelalderens fjerne Verden og fra Tiden siden Reformationen.

En anden middelalderlig Stiftelse i Amtet har ogsaa faaet sin Bog, endda en anseelig, *Otto Holmgaard: Slagelse Helligaandshus og Hospital* (Levin og Munksgaards Forlag 1935). Provst Holmgaard, der er denne Stiftelses Præst, har gjort et meget flittigt Arbejde med at oplyse denne Stiftelses Historie. Der ligger hele tre middelalderlige Stiftelser til Grund: et St. Jørgens Hospital og to Helligaandshuse, et paa Antvorskov og et i Slagelse. Den endelige Stiftelse ligger paa dette sidstes Plads, og det er lykkedes Provst Holmgaard at eftervise og faa restaureret et smukt Stykke af denne Stiftelses middelalderlige Bygninger, særlig en smuk hvælvet Sal. Indvielseskursen viser, at den har været kirkeligt indviet. Han udkaster med alt Forbehold den Tanke, at de kendte Ruiner ved Antvorskov *kan* have været Antvorskov Helligaandshus.

Naturligvis er den største Del af Bogen viet „Hospitalet“ efter Reformationen. Dette Afsnit indledes med den for mig noget overraskende Sætning: „Da de kirkelige Midler ved Reformationen blev lagt under Kronen . . .“. Det er jo netop hvad de ikke blev. Kun Bispenses Jordegods lagdes under Kronen. Det øvrige bestod netop, og det blev netop indskærpet, at Hospitalers Indtægter herefter skulde anvendes efter Fundatsen til Fattige og Syge. Det var ogsaa hvad der skete i Slagelse. Og det forbedredes ret storstilet ved en ny Fundats af 24. Oktober 1585, — den, som nu havde 350 Aars Jubilæum. Denne Fundats er i og for sig et Bidrag til et aldrig oplyst Punkt i Reformationens økonomiske Dispositioner: Efter Recessen 1536 skulde Kongen tage *Bispe-tienden* under Forvaltning med kirkelige Formaal for Øje. Vi ved alle, at det trak ud med denne Anvendelse. Riget var saa bundløst forgældet efter Grevens Fejde og efter Rustningen mod Christian II., at meget foreløbig gik den Vej. Siden stillede Syvaarskrigen ogsaa Krav til Kirken. Vi ved ogsaa alle, at mange „Kongetiender“ aldrig kom til kirkelig Anvendelse. Men H. C. D. Müller turde have Ret i sin Paastand, at en meget stor Del alligevel gik den rigtige Vej, til Dels til at hjælpe fattige Præstekald med.

Her ser vi nu Frederik II. paa en Gang lægge til Slagelse Hospital Bispetienden (Kongetiende) af følgende Sogne:

Antvorskov Birk: Bjergby, Sludstrup, Havrebjerg, Vemmelev, Brorup, Sørbymagle, Nordrup, Solbjerg, Bakkendrup, Gørlev, Ottestrup, Sønderup, Gerlev, Lundforlund, Hemmeshøj, Gimlinge og Haldagerlille.

Sorø Birk: Broby, Gudum, Sorterup, Kindertoft, Bromme, Bjergby, Bjernede og Slaglille.

Flakkebjerg Herred: Bjerre, Ørslev, Høve, Vallensved, Eggeslev, Tjæreby, Venslev, Flakkebjerg, Vindinge (Fyrendal), Kvislemark, Marvede, Jellinge.

Løve Herred: Gierslev, Ørslev, Finderup, Sæby, Reerslev og Skellebjerg.

Det er jo praktisk talt Slagelseegnens Bispetiender i en meget stor Omkreds, der saaledes er blevet anvendt efter Recessen af 1536.

Thi efter Datidens Opfattelse var Forsorg for Fattige og Syge en *kirkelig* Opgave, lige saavel som Skoler og Universitetet (hvor til meget af Bispetienden med Tiden anvendtes). Slagelse Hospital skulde ogsaa bespise Latinskolens Hørere og Disciple, der regnedes med senere at blive Kirkens Tjenere. Om denne Hospitalets Virksomhed faar vi adskilligt at vide i Provst Holmgaards Bog, ogsaa om hvor utilfredsstillende meget af det har været efter vore Begreber. Uhyggeligt er Kapitlet om Daarekisterne, som fandtes i det nu restaurerede hvælvede Rum. Men det er Underbygningen til Nutidens „sociale Forsorg“, og det er nu alligevel værd at lægge Mærke til, at i kristne Lande har man gjort alvorlige Forsøg med dette ogsaa for Nutiden bundløse, mens det er ukendt i Hedenskabet, selv hvor dette har megen „Kultur“.

Hjemmet og Hjemegnen kalder paa den, som har maattet flytte bort. Og faar man Uddannelse og Lejlighed til at søge Oplysninger frem, kan man ikke lade være. Saaledes er det gaaet med Lærer *Fritz Jacobsen*. Han har samlet til Bunke, saa det er blevet en hel Bog „*Af Fyrendal Sogns Historie*“. Sognebyen ved Vindinge, og den er med Tiden blevet til en Herregaard, og med Gaarden skiftede Sognet Navn fra 1677. Senere kom Gaar-

den og Godset under Grevskabet Holsteinborg. Til de fundne Notitser om Skoleholdere kan det bemærkes, at Storkansler Grev U. A. Holstein hørte til de Godsejere, der efterlignede Kong Frederik den Fjerdes Skridt 1721, hvorved Skolerne paa Ryttergodserne oprettedes. Kongen handlede som Godsejer og opfordrede andre Godsejere til at gøre ligesaa overfor deres Bønder. Det blev ikke til meget med denne Efterlignen Landet over, saa vi fik først almindelig Folkeskole ved Christian den Sjettes Skolelov 1739. Men nogle Godsejere gjorde dog Skridtet og det bør ikke glemmes dem. Netop i den sydlige Del af Sorø Amt har U. A. Holstein og C. A. Plessen tidlig stiftet Skoler. Grev Holsteins var i Spjellerup, *Tornemark*, *Skafterup*. Kvislemark, Ørslev, Vensløv og Haarløv (Joakim Larsen: Dansk Folkeundervisning 1536—1784, 216, 389). De af F. J. fundne Skoleholdere hører altsaa til disse grevelige Skoler. Storkanslerens Sønnensøn, den bekendte Grev F. A. Holstein, død 1836, møder vi atter og atter i Bogen. Han laver Fuirendal til et „Institut“, han stifter Holsteinsminde, han arbejder med Skolevæsen og med Bøndernes Landvæsen, alt i levende Samvirke med Befolkningen. Iøvrigt er her Sagn, Marknavne, Erindringer om Skik og Brug.

Ingen Plet i Danmark er uden Historie.

P. Severinsen.

VILDTBANESTENENE

Forskellige Steder i Amtet træffer man høje smalle Sten i Skikkelse af en Pæl med nogle Bogstaver og Aarstallet 1762. Kron-gods var udlagt som Vildtbane, og en saadan skulde indpæles. Der var særlig streng Straf for at skyde paa Kongens Vildtbane.

Lærer *Fritz Jacobsen* i Slagelse meddeler efter Dokumenter fra Antvorskov Vildtbane, at i Aaret 1759 vilde man have rejst saadanne Sten, men der var Vanskelighed baade med at faa Sten og Stenhugger. Først i 1761 paatager Stenhugger *Niels Mikkelsen* fra Horsens sig at lave disse Stenpæle for 4 Rdl. 4 Mk. pr. Stk.

Det maa vel da være hans Arbejde vi ser, hvor disse Sten endnu staar. Under det gamle Sorø Amt staar der S A W B (Sorø Amts Wildt-Bane) 1762.

SAMFUNDETS VIRKSOMHED

I 1936

Aarsmødet for Historisk Samfund for Sorø Amt blev holdt i en Sal paa Holsteinborg den 30. August. Det havde faaet god Tilslutning. Ved Generalforsamlingen bød Formanden Amtmand V. Topsøe velkommen og aflagde Beretning for 1935, samt takkede Grev Holstein for velvillig Tilladelse til at bese Slottet og Haven. Kassereren Lærer F. C. P. Jacobsen aflagde Regnskabet, som blev godkendt.

Derefter holdt Lærer Jacobsen Foredrag om Holsteinborg, Bisserup og Fuirendal. Man saa Parken med Mindestøtten og H. C. Andersens Vedbend. Derefter gik Turen til Fuirendal, hvor Lærer Jacobsen i Kirken fortalte noget af dennes Historie. Endelig tog man til Bisserup Afholdsrestauration, hvor Aftensmaden blev indtaget. De gamle Skanseanlæg blev beset, og Lærer Jacobsen anførte de forskellige Meninger, der er fremsat om deres Tilblivelse.

Aaret 1935 kunde opvise 340 Medlemmer i Amtet, 46 udenfor Amtet, 12 Subskribenter og 44 „Gratister“. For 1936 er Tallene 336 — 45 — 11 — 45.

Alle bør virke for Tilgang af nye Medlemmer, dels fordi Sagen er god og ikke bør falde hen, dels

fordi der efterhaanden dør af de gamle Medlemmer.
Saa maa nye løse af.

I næste Aargang har vi tænkt at bringe noget udførligt om Amtets ældste Landbyskoleforhold i Anledning af det forestaaende 200 Aars Jubilæum for en almindelig Folkeskoles Oprettelse i Danmark.

INDHOLD AF XXIV. BIND

	Side
Folkeliv og Folketro for 100 Aar siden. Af Overlærer J. Heltoft.....	3
Lidt om Slagelse og Ringsted under Karl Gustav Krigene. Af cand. mag. Aage Fasmer Blomberg.....	16
Barkaftagning. Af Lærer Fritz Jacobsen.....	27
Kirkereformationen i Sorø Amt. Af Sognepræst P. Severinsen.....	33
Præsten Matthias Martin i Vallensved. Ved Pastor Erh. Qvistgaard.....	56
Møllerne i Sorø og Ringsted Amter 1689. Af cand. mag. Niels Cl. Hansen.....	60
Fra de store Landboreformers Tid. Af Lærer Fritz Jacobsen	67
Ny Litteratur om Sorø Amt. Af Sognepræst P. Severinsen	81
Vildtbanestenene.....	92
Samfundets Virksomhed 1936.....	93
Indhold	95

